

10_chapter_4

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਤੇ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਸੰਗ

(ੳ) ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਆਲੋਚਨਾ, ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਚੰਦਨ ਫੇਰ ਵੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਲਪ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। “ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਹੋਂਦ-ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਯੋਗ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ।”¹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੱਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਕ, ਲਾਲ ਚੌਕ, ਕੁਆਰ ਗੰਦਲ, ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਾ ਤੇ ਭੀੜ ਅਤੇ ਬੰਦ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਪ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕਰਕੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸਮੱਸਿਅਕ ਪਹਿਚਾਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।”²

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਰਚਨਾ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੌਲਿਕਤਾਵਾਂ, ਜੀਵਨ

ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਹੇਠ ਹੋ ਰਹੇ ਸਮਾਜ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਰਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੰਦਰਲਾ ਨਸਲਵਾਦ, ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਮਨੁੱਖ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਖਰੇਵਾਂ, ਪੀੜੀ-ਪਾੜਾ, ਨਾਰੀ ਦਮਨ ਤੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਦੇਵਿੰਦਰ ਚੰਦਨ ਸਮੇਟਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ :

“ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਤੁਰੇ, ਕੱਚੇ ਘਰਾਂ, ਕੱਖਾਂ-ਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਗਾਹ ਮਨੁੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਭਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਖੇਲਣ ਵਾਲਾ ਚੰਦਨ ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਲਈ ਪੁੰਨ ਦੇ ਸਾਕ ਅਤੇ ਉਜੜੇ ਖੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ...ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਉਕਰੇ ਲਾਲ ਚੌਕ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦਾ ਵੀ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”³

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿੰਬ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ, ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਵਸ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਘਰ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ-ਅਚੇਤ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਕਦਮ ਕਦਮ ਉਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਕ ਵਿਰਸੇ ਵੱਲ ਖਿਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਲਈ ਤਾਂਘਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। “ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਰਫ” ਵਿਚਲੀ ‘ਤੇਜੋ’ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸਾਗਤ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇੰਝ ਗੁਣ-ਗੁਣਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਅੱਜ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਕੁਝ ਗੋਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਗਾਉਂਦੀ ਵੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਟੱਪਾ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਬਹੁਤ ਨਿੱਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਰ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਡੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਗੀਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਾਉਣ-ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਹੋਵੇ।”⁴

ਤੇਜੋ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਇਹ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਓਪਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ “ਸਲੀਕਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਸ ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ, ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂਘਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਕਾਰਨ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਪਛਾਣ, ਅਸਲੀਅਤ ਭਾਵ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਭਾਵੁਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਨ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ :

“ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਰਿਜਨਿਲ ਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਉਰਿਜਨਿਲ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਗਾਨੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਰਿਜਨਲਟੀ ਰਹਿ ਹੀ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਲਾਇਤ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ 'ਚ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।”⁵

ਉਰਿਜਨੈਲਟੀ ਦਾ ਇਹ ਵਿਗੋਚਾ ਹੀ ਵਲਾਇਤ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੋਰਵੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਲਈ ਤਾਂਘਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

“ਹਵਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਨਾਇਕਾ ਰਾਣੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਕ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਲੀ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਲੋਕ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ ਵਿਚ ਬੰਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੇਕਿਨ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਗਲੀ-ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ।

“ਚਾਚੀ ਤਾਬੋ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਚੰਦਨ ਤਾਬੋ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬਦਲ ਅਤੇ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਾਚੀ ਤਾਬੋ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਗਵਾਂਢੇ ਲਗਦੇ ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

“ਸਾ-ਸਰੀ ਕਾਲ, ਪੁੱਤਰਾ, ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੁ। ਜਵਾਨੀਆਂ ਮਾਣ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਦੀਦੇ ਗਏ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਖਾਂ ਕਿਹੜੀ ਘੜੀ ਹੋਵੇ ਆਪਣੇ ਬਾਸ਼ਾਹ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਾਂ।”⁶

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲਈ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਨੀਵੇਂ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਨਸਲਵਾਦ/ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਗਲੋਬ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਕੜ ਤੇ ਪਕੜ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ।”⁷

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਸੋਸ਼ਣ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੋਝਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਮੰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। “ਕਾਲ ਰੰਗ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਚੰਦਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਫਜ਼ਲ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਸਮੇਂ ਉਹ ਫੋਰਮੈਨ ਦੇ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਚੰਦਨ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ :

“‘ਬਲੰਡੀ ਬਲੈਕ ਬਾਸਟਰਡ’ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਦਾ ਬਰੂਮ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਹੌਲੀ ਵਜ਼ਣ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਫੋਰਮੈਨ ਉਹ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਲਈ ਲਮਕਾਈ ਬਾਲਟੀ ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਰਹੇ।”⁸

ਅਫਜ਼ਲ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸੋਸ਼ਣ ਦੀ ਗੱਲ ਇਥੋਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਗੋਰੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ‘ਹੋਮਲੈਸ ਪੀਪਲਜ਼’ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਫਜ਼ਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣ ਲਈ ਬੇਵਸ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। “ਅਜੀਬ ਮਾਜਰਾ” ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਚੰਦਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਇੰਡੀਅਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਪਿਉ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਇੰਡੀਅਨ ਟੀਚਰ ਕੋਲੋਂ ਪੜਵਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕੀ ਸੀ ?”⁹

“ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਚੰਦਨ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਕਲਚਰ ਦੇ ਪੱਧਰ

ਉਪਰ ਵੀ ਅਨਿਆਇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੁੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਪਿਉ ਨੂੰ ਕਹੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭੇਦ-ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ :

“ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬੇਸ਼ਕ ਸਾਡੇ ਫਾਇਦੇ ਕਰਦਾ ਡੈਡ ਪਰ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ - ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇੰਡੀਅਨ ਹਾਂ: - ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲਾ ਇੰਡੀਅਨ ਹਾਂ - ਐਂਡ ਦੇ ਹੇਟ ਆਵਰ ਸਕਿੰਨ, ਆਵਰ ਕਲਚਰ, ਐਂਡ ਐਲ ਦੇ ਜਸਟ ਡੌਟ ਲੈਟਅਸ ਇਨ।”¹⁰

“ਅਜੀਬ ਮਾਜਰਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਨ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਨਾਲ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਸਮੇਂ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ ਉਪਰ ਅਪਲਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਥਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਨਹੀਂ’ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

“ਤੇਰੀ ਕੁਆਲੀਫੀਕੇਸ਼ਨ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਐ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ।” ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿੱਝਦੀ ਮੈਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਈ।”¹¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾਇਕਾ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਾਰਨ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦੀ ਹੈ।

ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਬੰਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਮਾਜ ਵਾਲਾ ਹੈ। “ਫ੍ਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ” ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਤਣਾਉ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਸੀਮਾ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬੇਰੋਕ ਵਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਸੀਮਾ

ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਰਥਾਤ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦਾ ਕਥਨ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ :

“ਸੀਮਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਨਯ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ, ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਤੇ ਸਮਾਨੰਤਰ, ਲਿੰਗ ਖੁਲ੍ਹ ਤੇ ਲਿੰਗ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਮੋੜ ਖਾਹਿਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਟੈਲੀ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵੇਖਣਾ, ਦੇਰ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਬਾਲਗਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਮ-ਆਨੰਦ ਵਾਲੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵੇਖਣਾ, ਫਿਰ ਬੁਨਜ ਦੇ ਲੱਚਰ-ਲਿੰਗ ਉਤੇਜਨਾਤਮਕ ਨਾਵਲ, ਏਸੇ ਤਰਜ਼ ਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਘੁੰਮਣਾ, ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਬਗਾਵਤ ਅਤੇ ਓੜਕ ਕਾਮ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਪਾਸੋਂ ਗਰਭ-ਨਿਰੋਧਕ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ।”¹²

ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਬੇਰੋਕ ਵਹਿਣਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਡੈਡੀ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

“ਵੇਖ ਸੀਮਾ ਜੇ ਤੂੰ ਲੇਟ ਨਾਈਟ ਪਿਕਚਰਾਂ ਵੇਖਣੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਣਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਵੇਚ ਦੇਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਡੈਡੀ ਨੇ ਅੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ... ਦੀਜ਼ ਲੇਟ ਫਿਲਮਜ਼ ਆਰ ਯੂਜ਼ੁਅਲੀ ਮੇਡ ਫਾਰ ਐਲਡਰਜ਼ ਐਂਡ ਗਰੇਨ ਅਪਸ।

ਡੋਟ ਯੂ ਥਿੰਕ ਆਈ ਐਮ ਗਰੇਨ-ਅਪ ਟੂ ?

ਡੈਡੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।”¹³

ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬੇਰੋਕ ਵਹਿਣਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੋਕੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਅਤੇ ਫੋਕੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਦੀ ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਮਰਦ ਖੁੱਲੀ ਸ਼ਰਾਬਨੋਸ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਵੀ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ

ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਔਰਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਆਮਤ ਤੋਂ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਉਹ ਵੀ ਗੋਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ‘‘ਰੋਣ ਵਾਲੇ’’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਚੰਦਨ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਕਲਚਰ ਦੇ ਇਸੇ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ :

‘‘ਇਸ ਵਾਰੀ ਬੇਗਮਾਂ ਵੀ ਹੱਸੀਆਂ - ਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਹੱਸੀਆਂ। ਮਿਸਿਜ਼ ਕੋਹਲੀ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਖਾਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬਤਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੀਣੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ‘ਬੈਂਕਜੂ ਮਿਸਿਜ਼ ਬਤਰਾ’। ਮਿਸਿਜ਼ ਕੋਹਲੀ ਦਾ ਪੈਰਾ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪੀਘ ਝੂਟ ਰਿਹਾ ਸੀ।’’¹⁴

‘‘ਜਾਦੂਗਰ’’ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰੀਟਾ ਰਾਹੀਂ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਜਿਨਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਨਣ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਨਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਮੁਕ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਡੀ ਢਾਹ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਾਮ-ਕ੍ਰੀਆ ਵਿਚ ਰੁਚਿਤ ਪੈਟਰੀਸ਼ੀਆ ਦੀ ਧੀ ਜੀਨ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਘਰ ਛੱਡ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਬੁਆਇ-ਫਰੈਂਡ ਨਾਲ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜੀਨ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

‘‘ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਇਕ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਹਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ ਕਰਾਂ, ਚਾਰ-ਪੰਜ ਨੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਮੈਂ ਕੀਹਨੂੰ ਚੁਨਣਾ ਹੈ।’’¹⁵

ਜੀਨ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਰਵੱਈਆ ਉਸ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਾਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

‘‘ਦਸ ਪੌਡ’’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਨਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੰਤਾਪ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਰੀਟਾ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਧੀਨ ਆਪਣਾ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਤਾਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਖੁਦ ਉਹ ਇਸ

ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰੀਟਾਂ ਦੇ ਪਿਉ ਦਾ ਦੋਸਤ ਸਦੀਕ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਨਾਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਡਰੋਂ ਰੀਟਾ ਸਦੀਕ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਹਮਬਿਸਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਉਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰੰਤਰ ਉਹ ਕਈਆਂ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਖੁਦ ਹੀ ਮੁਸੀਬਤ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਸੈਟ-ਅਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲਗ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੇ ਖੁੱਲਾਂ ਭਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਸ਼ਰਮ, ਹਯਾ, ਵਿਆਹ-ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਉਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੀੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤਾਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਪੀੜੀ-ਪਾੜੇ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕਤਾ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ, ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਇਕ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੋਸਣ ਪਿੱਛੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧੀ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਖਤ” ਦੀ ਨਾਇਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਬੁੜ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਰਤਾਨੀਆ

ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਾਸਤੇ। ਜੇ ਵਿੱਡ ਭਰਨ ਜੋਗੀ ਰੋਟੀ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪੈਂਦੀ।”¹⁶

ਇਥੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਛੱਡਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਸੋਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਬਲਕਿ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੋਸਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਿਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਉਸ ਦੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਜਿਨਸੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸ਼ੋਸਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਭਰਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਈ ਹਾਂ। ਜਲੰਧਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ...ਆਹ ਬਾਊ ਮੈਨੂੰ ਝੂਠਾ ਲਾਰਾ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਲੀਜ਼ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਏਸ ਬਾਊ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਔਰਤ ਜਾਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਸਾਈਆਂ ਦੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜੁਲਮ ਤੋਂ ਬਚਾਉ।”¹⁷

“ਨਾਈਟ ਸ਼ਿਫਟ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਰਾਹੀਂ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰੀਤੂ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :

“ਬਾਰਾਂ-ਬਾਰਾਂ, ਪੰਦਰਾਂ-ਪੰਦਰਾਂ ਘੰਟੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਵੀਕਐਂਡ ਸਾਰਾ ਪੱਬਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਵਕਤ ਮੰਜੇ ਵਿਚ। ਪਿਛੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਤੂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ

ਖਰਵਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਘੁਰਕੀਆਂ ਲੈ ਲੈ ਪੈਂਦਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਜੀਰੋ ਤੇ ਬੀਰੋ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।’’¹⁸

ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਅਵੇੜਾ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੀ ਉਸ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਰਾਹੀਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸ਼ੋਸਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਗੁੱਭ-ਗੁਭਾਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤੀਵੀਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢਦਾ ਹੈ।

“ਫਰਕ ਦੀ ਰੇਖਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਬਲਜੀਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਚੰਦਨ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਲਜੀਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਣਾਓ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਬਲਜੀਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਖਮ ਕਲਾ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਉਹ ਖਪਤਕਾਰੀ ਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਥਿੜਕਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨੋਂ ਵੀ ਝਿਜਕਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਇਉਂ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ :

“ਨਗਮਾ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨੇ ਡੈਂਡੀ ਦੀਆਂ ਚਪੇੜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਡੈਂਡੀ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਰੋਜ਼ ਮਾਰ ਲਿਆ ਕਰੋ ਪਰ ਹਰ ਹਫਤੇ ਪੈਂਮੀ ਪੌਡ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈ ਆਇਆ ਕਰੋ।’’¹⁹

ਬਲਜੀਤ ਦਾ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਨਗਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਹਾਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਘਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਬਲਜੀਤ ਵਰਗਾ

ਮਨੁੱਖ ਪੈਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਵਸ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਂਦਾ ਉਹ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਉਲਝਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਆਲ੍ਹਣੇ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਡੰਬਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਨਿਰੰਜਨ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

“ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸੌ ਦੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਢੁੱਕਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਸੌ-ਸੌ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਮੁਜ਼ਬ ਉਹਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹਦੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਦੇ ਰੌਦਾ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹਸਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ।”²⁰

ਨਿਰੰਜਨ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਵਾਰਥੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰੰਜਨ ਵਾਂਗ ਤੜਫਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। “ਕਰਜ਼ਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸੱਦਦ ਝੱਲ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਉਹ ਪੈਸੇ ਭੇਜ ਸਕੇ। ਲੇਕਿਨ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਉਦੋਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬੇਵਸੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਕਾਹਦੀਆਂ ਵਾਧੂ ਸਾਰਾ, ਅਜੇ ਤਾਂ ਬੁੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਘੱਲਣੇ ਐਂ... ਲੀੜੇ ਵੱਖ ਪਾਟੇ ਪਏ ਆ... ਮਾਈਂ ਹਾਲ ਆ ਕੋਈ ? - ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦਾ ਰੋਣਾ ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਲਕਾਉਂਦਾ।”²¹

ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਤਣਾਓ ਭੋਗ ਰਹੇ ਆਮ ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਦਬੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਬੇਵਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਨੇਹੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਸੋਸ਼ਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਓਪਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਪਰਵਾਸੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਨਰੋਆ ਹੋਣ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਈ ਪਾਈ ਜੋੜ ਕੇ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਔਖਾ ਹੋ ਕੇ ਪੈਸਾ ਘੱਲਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਨੋ-ਸਰੀਰਕ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾਉਂਦਾ ਗਿਆ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੇਖਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਵ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਅੱਜ ਕੁੱਝ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਰਾਸਤ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਗੰਦਾ ਨਾਲ ਤੇ ਸੂਰ”

ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਾਲ ਕਟਵਾਉਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਧੀ ਥੱਲਿਉਂ ਆਪਣੇ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਦੁਰਗਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਇਕ ਦਿਨ ਇਹਦੀ ਛੋਟੀ ਧੀ ਨੇ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਥੱਲਿਉਂ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੱਟ ਲਏ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਤੇ ਸਿਰ ਵਾਹੁੰਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ ਇਹਨੇ। ਬਸ ਪੁੱਛ ਨਾ ਉਹਦੀ ਕੀ ਬਾਬ ਕੀਤੀ ਇਹਨੇ, ਅਖੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਲ ਕੱਟਣਾ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਜੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕੈਂਚੀ ਲਾਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣੀ ਆ।”²²

ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ/ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਹੇਠੀ, ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਦਾਲ ਖਾਣ ਵਾਲੇ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਡੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਤਣਾਓ ਅਤੇ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੁਰੈਣਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਸਜਣ ਪਿੱਛੇ ਉਹਦੇ ਦੂਹਰੇ ਮਿਆਰ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸਦੀ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੋਂਦ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਉਂ ਉਸਦਾ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਆੜ ਵਿਚ ਪਨਪਦੇ ਦੂਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਉਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਆਈ ਮਨ 'ਚ ਪੂਰਾ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀਆਂ ਬਣ ਗਿਆ। ਰੋਜ਼ ਗੁਰਦੁਆਰੇ। ਸੇਵਾ ਸਫਾਈ ਤੇ ਮੁਖਤ ਦੀਆਂ ਖੰਨੀਆਂ। ਘਰ ਕਦੇ ਰੋਟੀ ਬਣਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਨਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਹੀ ਬਚਿਆ ਮਾਲ ਘਰ ਆਉਣ

ਲੱਗ ਪਿਆ। ਆਟਾ, ਦਾਲਾਂ, ਲੂਣ ਤੇਲ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ। ਜਿੱਥੇ ਮਿਲੇ - ਵਾਗਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਗਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹਿ।’’²³

ਸੁਰੈਣੇ ਦਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਤਹਿਤ ਘਟੀਆ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਇਖਲਾਕ ਤੋਂ ਡਿਗਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਤਾਰੇ” ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਸਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ, ਮਰਿਯਾਦਾਗਤ ਅਤੇ ਪਵਿਤਰਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਸੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਨੂੰ ਉਘਾੜ ਕੇ ਇਕ ਤਣਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਵਸੀ, ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਨਿਘਾਰ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ, ਉਸਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਉਸਦਾ ਵਿਹਾਰ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਵਿਕਸਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਲਾ ਫਾਸਲਾ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਦਾ ਹੈ।

“ਜੂਠੀ ਥਾਲੀ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਦੀਪ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੁੜੀ ਦੇ ਇਖਲਾਕ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਇੰਜ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ :

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਦੀਪ ਕਮਲਾ ਐਂ। ਇਖਲਾਕ ਨੂੰ ਕੀ ਆ। ਜੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਕੰਧਾਂ ਟੱਪਦੀ ਫਿਰੀ ਤਾਂ ਦੱਸ ਰੱਸਾ ਪਾ ਲਵੇਗਾ। ਘੋੜੀ ਦਾ ਤੇ ਜਨਾਨੀ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਦਾ ਹੁੰਦਾ।’’²⁴

“ਅਗਲੀ ਫੇਰੀ” ਕਹਾਣੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਇਕ ਵਸਤੂ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਅੱਗੇ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸਣ ਕਰਕੇ ਵੇਚਣਾ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਆਦਿ ਨਿੱਗਰੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਿਸ਼ਨਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਇੰਡੀਆ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਉੱਮਰ ਦੀ ਨਸੀਬੋ ਨਾਲ ਝੂਠਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਰੰਗੀਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਤਰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੇਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਸੀਬੋ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਇਹ ਤਸੱਦਦ ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਸੰਕਟ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ।

“ਕਣਕ ਦੀ ਬੋਰੀ” ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਬਰ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੇਸ਼ਮੋ ਕਣਕ ਦੀ ਬੋਰੀ ਬਦਲੇ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਮਾਲਕ ਹੱਥੋਂ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਵੇਖ ਸਰਦਾਰਾ, ਮਈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇਹ ਘਰ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ...।”

ਅਜੇ ਇਹ ਵਾਕ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਲੰਬੜ ਨੇ ਉਹਦਾ ਜੱਫਾ ਭਰ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਮੰਜੇ ਤੇ ਡੇਗ ਲਿਆ। ਰੇਸ਼ਮੋ ਬਥੇਰਾ ਤਰਲੇ ਮੱਛੀ ਹੋਈ ਪਰ ਵਿਚਾਰੀ ਔਰਤ ਦੀ ਬੰਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ।²⁵

ਰੇਸ਼ਮੋ ਦੀ ਇਹ ਬੇਵਸੀ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਲੰਬੜ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਮਰਦ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪੁੱਤ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲਾਇਕ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਘਰ ਜਵਾਨ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਣ ਦਾ ਝੋਰਾ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਕੱਚੀ ਗਿਰੀ” ਕਹਾਣੀ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮੋਹ ਤੇ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਖਾਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧ

ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਰ ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਭਰਾ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

“ਡੀਰੇਲ” ਕਹਾਣੀ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਵਲਊਪਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਆਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਸਾਥ ਅਤੇ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਗਿਆਨ ਚੰਦ ਦੇਸ਼ ਮਿੱਤਰ ਆਪਣੀ ਇਕ ਫੋਕੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਆਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਵੱਲ ਉਸਦਾ ਕਦੀ ਵੀ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ, ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਅੰਤਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਔਰਤ ਧੋਖੇ ਫਰੇਬ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਂਦ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਬੰਦ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। “ਦਸ ਪੌਡ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਪਾਲ ਜਦੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਖੁੱਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਵਲੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਧੋਖੇ ਅਤੇ ਫਰੇਬ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਉਸਦੀ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਉਪਰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਉਹਦੀ ਬਾਬੀ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਸੂਰਜ ਪੱਛਮ 'ਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਵਾਂਗ ਉਹ ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਖਾਤਰਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।”²⁶

“ਗੰਦਾ ਨਾਲਾ ਤੇ ਸੂਰ” ਕਹਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ ਉਪਰ ਉਸਰੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਯੂਰਪੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਣਾਉਸ਼ੀਲ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਖੋਖਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਰੇ ਉਸਦਾ ਰਵੱਈਆ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਨੀਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨੀ ਫਿਰਦਾ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਚਾ ਵੀ ਰਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ

ਛਾਪਦਾ ਰਿਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਬਾਰੇ। ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ। ਪਰ ਇਹਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਆਣੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਈ। ਘਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦੇ ਨੇ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਡੱਕਾ ਨੀ ਆਉਂਦਾ।''²⁷

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ -

- ❖ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖੋਂ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੰਦਰਲਾ ਨਸਲਵਾਦ, ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝਿਆ ਮਨੁੱਖ, ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਪਜੇ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦਮਨ ਜੇਹੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ।
- ❖ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸਰੋਕਾਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਜਮਾਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਪਰਤੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ, ਨਸਲਵਾਦ ਵਰਗੇ ਮਨਫੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ❖ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਤਨਾਉ ਅਤੇ ਟਕਰਾਉ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਤੇ ਤਣਾਓ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ, ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਰਵੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਪਿੱਛਲਝਾਤ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਦੀ ਹੈ।

- ❖ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ, ਉਸਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਉਸਦਾ ਵਿਹਾਰ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਨ, ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ, ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਲਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ❖ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ, ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਦੁਚਿੱਤੀਆਂ, ਦਵੰਦਾਂ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧੂਰੇਪਨ ਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਿਖੰਡਿਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਅ) ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਉਸ ਚੌਗਿਰਦੇ ਤੋਂ ਅਣਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਬਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਉਪਰੰਤ ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਈ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਨਸਲਵਾਦ, ਅਜਨਬੀਪਣ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਹ ਉਲਾਰ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਹੀਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਕੜਨ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੱਤ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਗਊ ਹੱਤਿਆ, ਰੂਹ ਦਾ ਸਰਾਪ, ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ, ਬਦਰੰਗ, ਖਰਾ ਖੋਟ, ਖੂਹ ਦੀ ਮਿੱਟੀ, ਮਰਦਾਵੀ ਔਰਤ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਰੱਥ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖਦੀਆਂ ਰਗਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨ ਦੇ ਲੁਪਤ ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ

ਕਿਰਦਾਰ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਬੜੀ ਰੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੂਲ ਕਿਰਦਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਪਰਵਾਸ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਅਕਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ :

“ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਿਰਦਾਰ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜੋਕੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਦੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸਹਿਜ ਭਾਵੀ ਹੋ ਕੇ ਕਹਾਣੀਤਵ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੀ ਵਗੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”²⁸

ਅੰਤਰ ਨਸਲੀ ਵਿਆਹ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੋਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਗੁਲਾਮੀ ਭੋਗ ਚੁੱਕੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮ ਜਾਤ ਦਾ ਭਰਮ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੋਹਾਂ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੰਤਾਨ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਪਰਵਾਸੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਏਸ਼ੀਅਨ ਮੂਲ ਦੇ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸਵੀਕਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। “ਬਦਖਲ” ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕੁਲਦੀਪ ਏਸੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਰੀਅਨ ਨਾਂ ਦੀ ਗੋਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਬਾਪ ਬਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵੱਡੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਉਸਨੂੰ ਬਾਪ ਸਵੀਕਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ

ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਗੋਤ ਲਿਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜੋ ਕਿ ਰਿਟਾਇਰਡ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਹੈਂਕੜ ਤਹਿਤ ਕੁਲਦੀਪ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਟੋਕਾ ਟੁਕਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਰੀਅਨ 'ਤੇ ਸਾਮੰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਔਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਲਦੀਪ ਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਦੀ ਬੀਵੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਨਾਲ ਤਕਰਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਲਦੀਪ ਨੂੰ ਸੰਗਲੀ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਕੇਸ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਵਾਜਨ ਖੁੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗਹਿਰੀ ਸੱਟ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਰੀਅਨ ਦਾ ਗੋਰਾ ਪਿਉ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਏਸ ਕਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸੰਗਲੀ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਲਦੀਪ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਪਿਛਲਾ ਗੁੱਸਾ, ਗੁਭ-ਗੁਭਾਟ ਬਿਫਰ ਕੇ ਚੰਡਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਗਾਲਾਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।”²⁹

ਸੰਤਾਪ ਇਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਲਦੀਪ ਮੈਰੀਅਨ ਦੇ ਪਿਉ ਤੋਂ ਵੀ ਗਾਲਾਂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਤੋਂ ਵੀ। ਉਹ ਦੋ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹੀਣ ਭਾਵ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਰੀ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਸਾਲਾ ਗੋਰੀ ਦਾ ਗੁਲਾਮ। ਚੱਟ ਲੈ ਚਿੱਟੇ ਚੰਮ ਨੂੰ। ਦਿੰਦੀ ਆ ਤੈਨੂੰ ਪਰੋਠੇ। ਅੱਗੋਂ ਤੇਰੀ ਔਲਾਦ ਵੀ ਤੇਰੇ ਗੋਚਰੇ ਕੀ ਰਹਿਣ ਦੇਣੀ ਇਹਨੇ। ਕੀ ਖੱਟਿਐ ਹੈ ਮੇਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ। ਆਪਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਅੱਗੋਂ ਸਾਡਾ ਵੀ ਕੀਤਾ।”³⁰

“ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੰਕਟ” ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਢਿੱਲੋਂ ਨਸਲਵਾਦ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਇੰਡੀਆ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭਾਂਪਦੇ ਜੀਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਨਈਂ ਬਾਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ (ਇੰਡੀਆ ਵਾਲੇ) ਸਿਆਣੇ ਨੇ, ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਨੇ, ਗੋਰਿਆਂ ਤੋਂ ਗਾਹਲਾਂ ਨੀ ਖਾਂਦੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਰਦਿਆਂ ਦੇ ਤਰਲੇ ਨੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਕੋਲ ਘਰ ਚਾਰ ਸਿਆੜ ਚੰਗੇ ਨੇ ਉਹ ਕਾਨੂੰ ਪਰਦੇਸੀ ਰੁਲਣ।”

“ਖੁਸ਼ਫਹਿਮੀ” ਗਊ ਹੱਤਿਆ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਰੀ ਪਤਨੀ ਕੈਟੀ ਨਾਲ ਬੈਠਿਆਂ ਵੇਖ, ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਨਸਲੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਕੇ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਫ਼ਰਤ ਕਾਰਨ ਵੱਸ ਹੀ ਉਹ ਕੈਟੀ ਨੂੰ ਚਰਿੱਤਰਹੀਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। “ਵੋਗ” (ਖਰਾ ਖੋਟ) ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਗੋਰੀ ਸਾਬਣ ਅਧਿਆਪਕ ਈਵੇਨ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਾਰਨ ਸਹਿਕਰਮੀ ਗੋਰਾ ਹੈਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਨਸਲੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਰਧ-ਜਗੀਰੂ ਰਵਾਇਤੀ, ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਜਾਂ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਈ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ 10-12 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਆਈ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾੜਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਦਕਿਆਨੁਸੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

“ਪ੍ਰੀਵਰਤਣ” (ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ) ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦੇ ਸਾਧਾਰਣ ਫਾਸਲੇ ਕਾਰਨ ਤਣਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਪਤਵੰਤ ਉਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 10-12 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਪਰੰਤ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁਲਦੀਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪਤਵੰਤ ਦੇ ਮਾਧੇ ਰਵਾਇਤੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਬਰਾਦਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈਚਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਡਰ ਅਤੇ

ਇੱਜ਼ਤ ਆਦਿ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਲਦੀਪ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਤਰਖਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਖੀਰ ਮਾਪੇ ਸਤਵੰਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਲਦੀਪ ਹਕੀਕਤ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸੋਚ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਿੱਖਿਆ 'ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤੇ ਸਭੇ ਏਕੇ ਪਹਿਚਾਣਬੋ' ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਪਤਵੰਤ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਗੋਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਜਗੀਰੂ ਸੋਚ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਤਵੰਤ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ :

“ਮੈਂ ਪੁੱਛਦੀ ਆਂ ਪੁੱਤਾਂ ਵੇਰੀ ਸੋਚ ਹੋਰ, ਧੀਆਂ ਵੇਰੀ ਹੋਰ। ਇਹ ਦੁਰਾਂਝਾ ਇਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਮੁਕਿਆ।”³¹

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਬੁੱਚੜਖਾਨਾ” (ਖਰਾ ਖੋਟ) ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਜੀਤੋ ਯੂਰਪੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਵੈ ਚੇਤੰਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜਾਤ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਚੂਹੜਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਰਾਜੂ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਤੋ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰਵਾਇਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪਿਉ (ਮਾਨ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਪਿਤਾ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜਿਆ ਅਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਖਪਤਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਪਦਾਰਥਕ ਸੋਚ ਵਿਚ ਏਨਾ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਬਿਮਾਰ ਪਈ ਪਤਨੀ ਵੀ ਬੋਝ ਲੱਗਦੀ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਦੀਪੋ ਜਦੋਂ ਦੀ ਨਿਕਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਨ ਨੂੰ ਉਹ ਮਹਿੰਗੀ ਲੱਗਦੀ। ਫਿਰ ਆਪੇ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਲੈਂਦਾ, “ਚੱਲ ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਦਾ ਆਹਰ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੀ ਆ।”³²

ਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਘਰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਪਾੜਾ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਅਤੇ ਮਕਾਨਕੀ ਵਤੀਰੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਗਲ ਗਲ ਤਕ ਧੱਸੇ ਉਹ ਮਾਪੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਤੰਗ ਦਿਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਘਰ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਸਿਰਜਣੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਮੰਤੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਾਪੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਅਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰਾਹੀਂ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੋਚ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਢਲ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਪੇ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਸੋਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੰਤਾਪ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਕਮਾਈ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰੀੜ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਫਲ ਯਤਨ ਕਾਰਨ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਵਾਇਤੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜੰਮੀ ਪੜ੍ਹੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਜਾਬ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਚੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਗੋਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਲਗ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਜਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਿਉ ਇਥੇ ਤਕੜੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਰਾਹਦਾਰੀ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੁੰਡਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਵਿਆਹ

ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਿਉ ਦੁਆਰਾ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

“ਕਿਹੜੀ ਰਾਹਦਾਰੀ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਰਾਹਦਾਰੀ ਘੱਲਣੀ, ਜਾਣਾ ਨਾ ਬਾਸਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕੁੜੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਆ।”³³

“ਆਗਿਆਕਾਰ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਕੁੜੀ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਦਬਾਉ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਰਾਹਦਾਰੀ ਭੇਜ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਰਾਤਾਂ ਬਾਹਰ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਤੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਆਹ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਆ ਸਾਰੇ ਪੁੱਛ ਲੈ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੰਡਾ ਲੰਘਾ ਦੇ, ਫੇਰ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੀ।”³⁴

ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਯੋਨ-ਮੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮਾਹੌਲ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਪੇ ਰਵਾਇਤੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀ ਦੇ ਯੋਨ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਜੋ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਰਵਾਇਤੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੇਰਾਂ-ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਗਰਭ ਰੋਕੂ ਗੋਲੀਆਂ ਲੈ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਨਮੋਸ਼ੀ ਭਰੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਨਿਰੋਧ” (ਗਊ ਹੱਤਿਆ) ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਰਤਾਰੋ ਰਵਾਇਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਪਾਲੋ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀ ਜਿਨਸੀ ਖੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪਾਲੋ ਯੂਰਪੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚੋਰੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਅਰਥ ਜਗੀਰੂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਵਾਲੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਸਫੋਟਕ ਸਥਿਤੀ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਪੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਭਾਰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਕੇ ਪਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਬੱਚੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ।

“ਬਦਖਲ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾੜਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪਾੜਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਰਵਾਇਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪਾੜਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਉਥੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾੜਾ ਵੀ ਹੈ। ਦਾਦਾ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ (ਪੰਜਾਬੀ) ਕਦਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਜੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਡੇਵਿਡ ਨੂੰ ਦੇਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਕੋਲਿਟ ਨੂੰ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਬਜਿੰਦ ਸੀ। ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਗੁਰਦਬਾਰੇ ਜਾ ਆਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਨਿੱਚਲ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਔਖਾ। ਜੁਬਾਨ ਤਾਂ ਕੀ ਸਮਝ ਔਣੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਕੁੜੀ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਕੂਕਦੇ, “ਬੋਰਿੰਗ, ਬੋਰਿੰਗ, ਵੀ ਡੱਟ ਲਾਈਕ ਯੂਅਰ ਗਾਡ - ਕਰਾਈਸਟ ਇਜ਼ ਸੁਪਰ ਸਟਾਰ”।”³⁵

ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਮੈਰੀਅਨ ਦੁਆਰਾ ਘਰ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣੀ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਹੇਠੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ। ਦੂਸਰਾ ਉਹ ਸਾਮੰਤੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੂੰਹ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਣੀ ਅਤੇ ਟੋਕ ਟਕਈਆ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਮੈਰੀਅਨ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਇਹ ਬੁੱਢਾ ਟੋਕ-ਟਕਈ ਕਰਨੋਂ ਨੂੰ ਹਟਦਾ। ਇਹਨੂੰ ਸਮਝਾ ਲੈ, ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ।”³⁶

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪਾੜੇ ਕਾਰਨ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾੜੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਤੇ ਟਕਰਾਉ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਤਣਾਓ ਅਤੇ ਟਕਰਾਓ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪੌਡ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਬੋਲੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਪੂਰ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਕੁੜੀਆਂ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਲਾਲਚੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੁਗਲ ਵਜੋਂ ਹੀ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬੱਚੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਈਆਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਅਧੀਨ ਇਧਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪਤੀ/ਪਤਨੀ ਉਧਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਕੁੜੀ/ਮੁੰਡਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਮੁੰਡੇ/ਕੁੜੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

“ਕਾਲਾ ਗੁਲਾਬ” (ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ) ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਹਰਜੀਤਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਪੁਣਛਾਣ ਕੀਤਿਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੋਰੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸਿਰਫ ਸੁਗਲ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹਰਜੀਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਐਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹਰਜੀਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਬੁਲਾਉਣਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ।

“ਪੁੰਨ ਦਾ ਪਾਪ” (ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ) ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਲਾੜੇ ਟੋਨੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਟੋਨੀ ਇਕ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਰਾਬੀ ਵਿਹਲੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਲੀਜਾ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਟੋਨੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਲੀਜਾ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਉਹ ਰਾਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲੀਜਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਖੁਦਾਰੀ” (ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ) ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਜੱਗੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਬਿਰਤੀ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਸੁਗਲ-ਸੁਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਰਹਿ ਰਹੀ ਪਤਨੀ ਲੋਨਾ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਜਗੀਰੂ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਆਗਿਆਕਾਰ” (ਰੂਹ ਦਾ ਸਰਾਪ) ਕਹਾਣੀ ਨਾਇਕਾ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾੜਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਉਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਜਦਕਿ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਭਗੋੜਾ” ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਤੀਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਐਸ਼ ਕਰਕੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਰਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਏ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁੰਡਾ/ਕੁੜੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ/ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੈਟਲ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ/ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕਦਮ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਮਮਤਾ” (ਬਦਰੰਗ) ਕਹਾਣੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਕਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜੇ ਬੁੱਢੇ ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸਿਰਫ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੈਟਲ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਾਜਿਸ਼ ਵਿਚ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਵਾਰਥੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਕਰਮਜੀਤ ਗਿਆਨੀ ਤੋਂ ਕੁੜੀ ਵੀ ਜੰਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਭਾਵੁਕ ਸੰਘਣੇਪਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਖਾਸ ਗੁਣ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਕਮਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸੂਝਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਲਾੜਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ

ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਪਿੱਛੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਦਬਾਓ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਗੈਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੁਚ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰਸੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਪਦਾਰਥਕ ਹਵਸ ਤੇ ਪਦ-ਉਨਤੀ ਖਾਤਰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਗੈਰ-ਮਰਦ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਵਾਲੀ ਪਤਨੀ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਤੀ ਦੀ ਰਖੇਲ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਈ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲਾਲਸਾ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਭੰਗ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਗੈਰ-ਮਰਦ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣ ਕੇ ਤੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ “ਨਵੀਨ ਚੇਤਨਾ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਕਾਰਣ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਘੱਟ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਕ ਵਧੇਰੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।”³⁷

“ਤਰੱਕੀ” (ਗਊ ਹੱਤਿਆ) ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮਿਸਟਰ ਕੱਕੜ ਅਤੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਕੱਕੜ ਨਵੀਨ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਮਿਲ ਕੇ ਘਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਿਜ਼ ਕੱਕੜ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਫਸਰ ਮਿਸਟਰ ਵੁਡਕਾਕ ਨਾਲ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਣਾਉਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਕੇ ਫੋਰਮੈਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਵੁਡਕਾਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਚੌਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮਿਸਟਰ ਵੁਡਕਾਕ ਜਿਸਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਹੀ ਚਾਰ ਫੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਮਿਸਿਜ਼ ਕੱਕੜ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੈਪੀਅਨ ਸ਼ਿੱਪ

ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕਿ ਕਲ ਹੀ ਮਿਸਟਰ ਕੱਕੜ
ਫੋਰਮੈਨ ਹੋਇਆ ਸੀ।’’³⁸

ਕਈ ਵਾਰ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਰਤੀ ਰਵਾਇਤੀ ਕਦਰਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਪਤੀ/ਪਤਨੀ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ
ਰਹੇ ਭਰਾਵਾਂ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਵਿਵਾਹਕ ਜੀਵਨ
ਖਰਾਬ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

“ਪਿਛਲਬੋਰ” (ਬਦਰੰਗ) ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਮਨਦੀਪ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ
ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰਕੇ
ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ “ਘਰ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ”
(ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ) ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਐਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ
ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਸੈਟਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮਾਸੂਮ ਧੀ ਦੀ
ਬਲੀ ਚਾੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ
ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ
ਪਤੀ ਪਰੰਪਰਕ ਸੋਚ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਦਲੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ
ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਅੰਤਰ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਬੰਨ੍ਹ-ਸੁੱਭ” (ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ) ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਰੋਹੀ
ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਤਰਵਿੰਦਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ
ਵਸਨੀਕ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਵਿਆਹ
ਆਧਾਰਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਭ ਠੀਕ
ਚਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਗੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ
ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ
ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਬੰਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਬੰਨ੍ਹ-ਸੁੱਭ
ਵਰਗੇ ਕੰਮ ਚਲਾਉ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖਪਤਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਆਏ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਆਪਣੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਸੁਆਰਥੀ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਤੇ ਨਿਭਾਉ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਰਵਾਇਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਮੰਤੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਯੂਰਪੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜਿਆ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਤੀ/ਪਤਨੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਈ ਪਤਨੀ/ਪਤੀ ਉਪਰ ਪ੍ਰੋਜੈਸ਼ਨ (ਕਬਜ਼ਾ) ਕਰਨ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯੂਰਪੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਪਤਨੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਨਾਹਰੇ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਮਾਡਰਨ ਬਣਨ ਦੀ ਰੀਝ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਛੱਡ ਮਰਦਪੁਣਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗਏ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਵਾਇਤੀ ਅਰਥ ਜਗੀਰੂ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਪਤਨੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਭਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ -

- ❖ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਘੂ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੂਖਮ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਉਪਜੀਵਿਕਾ, ਵਸੇਬਾ ਅਤੇ ਹੌਦਮੁਖੀ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ।
- ❖ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਰ ਫੇਰੀਆਂ, ਵੱਧ ਧਨ

ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਲਈ ਅਪਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਅਜਨਬੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਸਾਮੰਤੀ ਅਤੇ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਕਾਰਨ ਉਪਜਿਆ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਕਟ ਆਦਿ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

- ❖ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਪਾਬੰਦੀਆਂ, ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਘਰੇਲੂ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਧੌਸ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ ਮਰਦ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਕੇ ਵੱਖ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ❖ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਬੇਗਾਨਗੀ, ਵਤਨ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਅਤੇ ਯੂਰਵੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਲਈ ਚਿੰਤਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਧਾਰਾ ਵਿਚ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਇਕ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰੂਪਾਂ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਉਤੇ ਵੀ ਕਲਮ ਅਜ਼ਮਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਥਾ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੁਲ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ **ਅਗੱਥ** (1960), **ਰੇਤ ਸਾਗਰ ਤੇ ਰਾਤ**

ਦਾ ਹੁਸਨ (1970) ਅਤੇ ਮੰਟੋ ਮਰ ਗਿਆ (1982)। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ ਭਾਰਤੀ ਜਨਜੀਵਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ, ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬੱਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। “ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਪਰੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਉਪਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜਿਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀ ਦਾ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।”³⁹ ਨਸਲੀ ਵਿਤਰਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਵਿਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ। “ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਗਲਪ ਬਿੰਬ ਤੇ ਚਿਤਰ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਪਾਤਰ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਿਚ ਘੁੱਟ, ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਘੁਲਦੇ ਖੁਰਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੇਮੁਰਾਦ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਨਾ ਬਦਲ ਸਕਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਵਿਸ ਘੋਲਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।”⁴⁰

ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਲਗਪਗ ਹਰ ਪਰਵਾਸੀ ਨੇ ਹੰਢਾਇਆ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਚੇਤੰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕੀਤੀ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਭ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਅਤੇ ਉਦਰੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੱਦ ਅਤੇ ਸਨਾਖਤ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ।

“ਦੋ ਕਿਨਾਰੇ” ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨਸਲੀ ਆਤੰਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਉਪਰੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ

ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਛੱਡ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਦੀਆਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਚੀਸ ਬਣ ਕੇ ਸਮਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਨਸਲੀ ਆਤੰਕ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦਾ ਜਿਥੇ ਸਕੂਨ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਉਏ ਬਾਪੂ, ਉਏ ਬਾਪੂ, ਮਾਰਤਾ ਗੋਰਿਆਂ ਕੰਜਰਾਂ ਉਏ।”⁴¹

ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੋਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਨਸਲੀ ਆਤੰਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਇਕ ਭਾਵਹੀਣ ਮਾਸ ਦੇ ਲੋਥੜੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰੋਂ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਪਰ ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਮਾਸ ਦੇ ਲੋਥੜੇ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਪਸ ਵਤਨ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ, ਰਾਹ, ਖੇਤ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੋਹ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੀਤੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ :

“ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਉਹ ਬੇਕਰੀ 'ਚੋਂ ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ਿਫਟ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੋ ਸਕਿਨਹੈਂਡ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਗਲੀ ਦੇ ਕੋਨੇ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਸ ਫਿਰ ਚਾਕੂ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਧਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਹਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਨਲਕੀਆਂ ਉਹਦੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਪਟੀਆਂ ਬੱਝਿਆ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬੈੱਡ ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ।”⁴²

ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਰਤੇਗਾ ਪਰ ਉਸਦਾ ਵਾਪਸ ਵਲੈਤ ਜਾਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤਕ ਟਿਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ

ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਗੋਰੇ ਉਸ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਮੁਲਕ ਵੀ ਓਪਰਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਓਪਰੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਵਲੈਤੀਏ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਕੋਲ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਸੱਧਰਾਂ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਸੁਪਨਮਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਦੁਬਾਰਾ ਨਸਲੀ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਉਸਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਦੇ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਚੇਤਨਾ 'ਚੋਂ ਇਕ ਹੂਕ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਵਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਠੋਰ ਯਥਾਰਥ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

“ਜੀਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਥੇ ਗੋਰੇ ਨਹੀਂ ਜੀਣ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਇਥੇ ਰਿੰਦੇ ਨਿੰਮੇ ਦਾ ਭਵਿੱਖ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਿਥੇ ਜਾਵੇ।”⁴³

ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਪਾਸੇ ਯੂਰਪੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂਰਬੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਉਸਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਜਦ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਸੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦੇ ਸੰਗ ਹੀ ਯੂਰਪੀ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਉਹ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਤਰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਭਾਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

“ਉਸਤਰੇ” ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਨਸਲੀ ਆਤੰਕ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਨਅਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਅਮਾਨਵੀਕਰਣ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਲਤਾ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਕੇ ਉਸਤਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ

ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਫੋਰਮੈਨ ਕਰਿਮ ਜੇਮਜ਼ ਲਤਾ ਦੇ ਬਦਸੂਰਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੈਕਟਰੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਫੋਰਮੈਨ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨਚਾਹੀ ਰਿਆਇਤ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਤਾ ਫੋਰਮੈਨ ਦੇ ਘਿਰਣਾ ਅਤੇ ਦੁਰੈਤ ਵਾਲੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਸਤਰੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਚੀਰ ਸੁੱਟਦੀ ਹੈ :

“ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਏਨੀ ਫੁਰਤੀ ਆਈ ਸੀ ਉਹਦੇ ਵਿਚ। ਉਹਨੇ ਬਲੇਡ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਕਰਿਸ ਜੇਮਜ਼ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲੰਮੀ ਲਕੀਰ ਵਾਹ ਦਿੱਤੀ।”⁴⁴

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਵਿਯੋਗੀ ਤੇ ਉਪਰਾਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਕ ਗਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ, ਤਰੁੱਟੀਆਂ, ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ, ਉਦਰੇਵਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਰਲ ਤੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਦੇਸ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚੋਂ ਪਾਤਰ, ਘਟਨਾਵਾਂ, ਮਾਹੌਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਾਮ ਦੇ ਅਨਿੱਖੜ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਕਾਲਾ ਕੇਸੂ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਚੂੜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਕਾਲੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਗੋਰਾ ਹੈ ਪਰ ਲੱਕੜੇ ਹੇਠਾਂ ਅਪਾਹਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਪ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ

ਹੁਕਮਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਹੁਕਮਾਂ ਸਿਹੁੰ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕੰਧ ਨਾਲ ਜਾ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਦਾਨੋਂ ਨੇ ਦੋ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਗਿੱਚੀ ਛੁਡਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਹ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ...।”⁴⁵

“ਸੰਗਚੂਰ” ਕਹਾਣੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। “ਸੰਗਚੂਰ ਕਾਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਕਾਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹਰ ਜੀਵ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜਕ ਬੰਧਨ ਵੀ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਯੋਗ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਇੱਜ਼ਤ, ਨਾ ਮਮਤਾ, ਨਾ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਡਰ, ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਕਾਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ।”⁴⁶

“ਸੰਗਚੂਰ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੁੱਤਰ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਵਾਹਤ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ, ਆਪ ਤਿਆਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਰਾਤ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਓਪਰੇ ਬੰਦੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਫੇਰ ਘਰ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਪਣੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲੱਗਾ ਡੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਗੰਗਾ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੱਥ’” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਲ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਕਾਲਜੀਏਟ ਮੁੰਡਾ ਹੈ। ਪਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਮ-ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਬੇਪਰਵਾਹ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਹਲਵਾਈ ਉਸਨੂੰ ਮੇਹਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਨਿਹਾਲ ਚੰਦ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਧੀ ਕਿਰਨ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵੀ ਉਸੇ ਥਾਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਪਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਭਾਂਤ ਆਪਣੀ ਮਾਂ

ਦੇ ਸਰਦਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਮਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਗਹਿਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਇਕ ਵਰਜਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਤਰਸੇਮ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਤਿਕੋਣ ਨੂੰ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੀ ਚੋਣ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਕੇ, ਕਿਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਖੁਦ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਨਕਾਰ ਕੇ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਹਰ ਥਾਂ ਸੁਝਾਇ ਹੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਸੇਬੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਿਕੋਣ ਲਈ ਪਰਵਾਨਗੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।”⁴⁷

ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਥਾ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਬਦਲ ਰਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਹਿੱਤਾਂ ਉਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਬੋਝ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਆਦਰਸ਼ਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਕਾਮ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ।

“ਨੀਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਲੀ ਰਾਤ” ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਆਧਾਰਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਾਂਤਾ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਵਰ ਨਾਲ ਚਾਦਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਹੁਕਮੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭੋਗ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵੇਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ

ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਹੁਕਮੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਸਹਿਤ ਕਾਫੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਂਤਾ ਜੋ ਇਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਬੇਹੁਨਰ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹੀਣ ਸਾਧਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਸਹਾਰੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਕਾਂਤਾ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ। ਹੁਕਮੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤਾਰੋ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਤਾ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ, ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਪਰ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ “ਹਾਂ ਉਹਦੇ ਰਬੜ ਦਾ ਪੇਟ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਂਦਰਾਂ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਮਰਨ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੀਣ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਲੰਮੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਸੀ।” ਤੇ ਉਹ ਸਿਮਟਣਾ ਛੱਡਕੇ ਫਿਰ ਫੈਲਾਅ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗੀ।”⁴⁸

“ਜਰਜਰੀ ਇਮਾਰਤ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਰਥਕਤਾ ਤੇ ਕਾਮ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਮਦਨ ਗਰੀਬ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਾਪ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਯੋਗ ਕਮਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਨਾ ਯੋਗ ਕਾਮ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ। ਉਹ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸਾਧਨ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਸੁਪਨਮਈ ਅਵਸਥਾ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਪਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਜਰਜਰੀ ਇਮਾਰਤ ਅਜੋਕੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਹਨ।

ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ “ਤਪਦੀ ਦੁਪਹਿਰ” ਤੇ “ਸਾਗਰ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ” ਵੀ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਓਪਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਅੰਦਰ ਵਰਜਿਤ ਕਾਮਨਾ ਤੇ

ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹਨ। “ਤਪਦੀ ਦੁਪਹਿਰ” ਆਰਥਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਤੰਗੀਆਂ ਹੇਠ ਪਿਸਦੇ ਮਨੁੱਖ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿਕਾਸ ਲਈ ਤੜਫਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਾਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੇ ਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਤੜਫ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਰੇਸ਼ਮ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ, ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਪਰਦੇਸ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਵੀ ਕਲਕੱਤੇ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਰੀ ਛਮਾਹੀ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਦਿਲਾਵਰ ਜੋ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਰੇਸ਼ਮ ਕੌਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਲਈ ਤੜਪ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿੜਕਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਆਰਥਿਕਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਮਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਔਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸਮਾਨਯ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

“ਸਾਗਰ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਚਰਨੋਂ ਗਰੀਬ ਘਰ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪਤੀ ਨਿਖੱਟੂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭੈੜੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਚਰਣ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਤੀ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਕਾਮ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁੜਾਂ ਦੀ ਸਤਾਈ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਭਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਬੁੜ ਤੇ ਤੰਗੀ ਉਸਨੂੰ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਦੇ ਅਰਥ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਦੇਵਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਲਾਏ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚਰਨੋਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਹੁਣ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਤੀਵੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਆਚਰਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆ

ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਕਾਮ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਦੀ, ਖਿੱਲਰਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਅਜਿਹਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। “ਸੋਨੇ ਦਾ ਗੁਲੇਲਾ” ਅਤੇ “ਦੋ ਖਿਆਲ” ਕਾਮੁਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। “ਦੋ ਖਿਆਲ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਤੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਦੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਦ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਉਮਰ ਤੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਬੀਵੀ ਕੋਈ ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਭਰਮ ਹੇਠ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਛੁਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵੀਣੀ ਨੂੰ ਘੁਟਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੀਵੀਂ ਕੋਈ ਉਜਰ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪੜਾਈ ਮੁਕਾ ਲੈਣ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਦੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਬੀ.ਏ. ਵਿਚ ਪੜਦੀ ਹੈ, ਸੁਹਣੀ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਵਰਗੀ ਤਬੀਅਤ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਘੱਟ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਕਾਰਜ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਜਿੰਨੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ, ਉਨੀ ਹੀ ਸਮਰਥਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਨਿਮਨ ਵਰਗੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ

ਨਾਲ ਜੋ ਦੁਖਾਂਤ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ‘‘ਮੰਟੋ ਮਰ ਗਿਆ’’ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਦਰੀ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨਿਰਮੋਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਖੇਤੀ ਆਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਿਹਣਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਦਰੀ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਨਾਵਟੀਪਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਸਕਦਾ ਹੈ :

‘‘ਇਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਉਹਦਾ ਕਿਹੜਾ ਮਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕੋ ਸਹਾਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ।’’⁴⁹

‘‘ਮੰਟੋ ਮਰ ਗਿਆ’’ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਦਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਸਕਣ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਹੈ ਤੇ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਮੁੱਲਗਤ ਸ਼ੋਸਣ ਤੇ ਦਮਨ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਮਾੜੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘‘ਸੋਆਨੀਜ਼ ਸਿਲਨੀਜ਼ ਪਿਰੀਜ਼’’ ਜੋ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਪਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਰ ਵਰਗੀਆਂ ਕਾਮ ਰੁਚੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਗੁਪਾਲ ਸੂਸੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸੂਸੀ ਦਾ ਜੌਹਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨੀਯਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਗੁਪਾਲ ਨਾਲ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪਰ ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਪਾਲ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਸੰਬੰਧ ਰਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਂਜ ਉਹ ਜੌਹਨ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੂਸੀ ਤੇ ਜੌਹਨ ਨੂੰ ਹਨੀਮੂਨ ਲਈ ਭੇਜ ਕੇ ਗੁਪਾਲ ਸੂਸੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਪਾਲ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਧੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਾਮ ਵੇਗ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਉਲਾਰਪੁਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਗੋਪਾਲ ਤੇ ਸੂਸਾਂ ਦੇ ਹੱਠ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਣ ਲੱਗੇ। ਸੂਸਾ ਗੁਪਾਲ ਦੇ ਫਲੈਟ ਨੂੰ ਵਡਿਆਣ ਲੱਗੀ... ਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਘੁੱਟੀ ਉਸਨੇ ਕਾਰਪੈਟ ਤੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਸੂਸਾਂ ਨੇ ਹੋਸ਼ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਪਰਤਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਪਾਲ ਕੋਲੋਂ ਛੁਡਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆ 'ਚ ਪਰਤ ਗਈ ਉਹ। ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਸੀ ਉਹ ਦੁਨੀਆ। ਕਾਰਪੈਟ ਤੇ ਲੇਟਿਆਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਉਨਾਂ ਦੇ ਜਿਸਮ ਇਕ ਮਿਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ।”⁵⁰

“ਗੁਆਨੀਜ਼ ਸੀਲਾਨੀਜ਼ ਪਿਰੀਜ਼” ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਖਰੇਵੇਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਲੀਨਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਵਰੇ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੂਹਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਪਣਾ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਚਲ ਕੇ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ -

- ❖ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹੱਥੋਂ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਹਿਜ ਅਮਾਨਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਜਿਉਂਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਮੁੱਲਗਤ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਦਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਤਰਦੀਆਂ ਹਨ

ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ-ਭਰਪੂਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ।

- ❖ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਪਜੀਵਕਾ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਬੋਝ ਨਾਲ ਤਿੜਕਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਆਧਾਰਿਤ ਕਾਮੁਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਦੀ-ਖਿੱਲਰਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਉਸਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਪਏ ਬਚਪਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਹਾ ਰਹੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
- ❖ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਲੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਬਦਲਦੇ, ਟੁੱਟਦੇ-ਭੱਜਦੇ ਅਤੇ ਸੰਭਲਦੇ ਹੋਏ ਸਦਾਚਾਰਕ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ ਪੀੜਾ ਦੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ❖ ਨੀਲਗਿਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਉਹਾਰਕ ਪੈਟਰਨ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ, ਦੇਹਮੂਲਕ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਅਵੈਧ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਕਾਰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਆਖਿਆ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ❖ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਕ ਗਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ, ਤਰੁੱਟੀਆਂ, ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ, ਉਦਰੇਵਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਰਲ ਤੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ।

(ਸ) ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਣ, ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲਪ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਰਗੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ, ਸੰਕਟਾਂ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲਪ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਧੀਰ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਧੀਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਹੀਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮਤਾ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ :

“...ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ; ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ-ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਇਸ ਬਾਰ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬਣਦੇ-ਟੁੱਟਦੇ ਭਰਮ, ਮਸ਼ੀਨੀ-ਕਾਹਲ, ਭੱਜ-ਦੌੜ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਸਮਾਜ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਰਮਾਇਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ 'ਚੋਂ ਸਹਿਜੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਹੀਣਤਾ-ਅਹੀਣਤਾ ਦੇ ਭਾਵ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ, ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਖਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਤਲਾਸ਼।”⁵¹

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ **ਲੂਣੀ ਮਹਿਕ, ਮਰਦਾ ਸੱਚ, ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਡਰਿਆ ਮਨੁੱਖ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਦੌੜ** ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ, ਜਟਿਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਪਕ ਤੰਦਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ

ਲਿਆ ਹੈ। ਧੀਰ ਨੇ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨਸਲਵਾਦ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦੂਜੇ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦਿੱਖ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਸੰਗੀਤ, ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਆਦਿ ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਣਾਂ ਵਜੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਰਗੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਉਹ ਰੰਗ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਨੂੰ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਡਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿੰਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। “ਇਹ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਕੰਮਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਗਲੀਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਈਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੋਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰ ਗਈ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੁਆਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਨਸਲੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ।”⁵²

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਬੜੇ ਕਰੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਬਰਤਾਨਵੀ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਦਸਲੂਕੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਵਿਹਾਰ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਜਟਿਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਜ਼ਰੀਏ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੰਢਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਤ੍ਰਾਸ ਤੇ ਆਤੰਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕੋਣਾਂ, ਪੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ

ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਐਨਕੋਡ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਸਲੀ ਉਤਮਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਰੋਮਾਂਚਿਕਤਾ, ਨਸਲੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਆਤੰਕ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਜਹਾਲਤ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਉਤਮਤਾ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਉਸਦੀ ਗਾਲਪਨਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੀ ਹੈ।’’⁵³

ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘‘ਫਿੱਟਿਆ ਦੁੱਧ’’ ਦਾ ਨਾਇਕ ‘ਜੈਸਾ ਦੇਸ ਵੈਸਾ ਭੇਸ’ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਦੀਪ ਦੇ ਗੋਰੇ ਦੋਸਤ ਉਸ ਨੂੰ ‘‘ਇਕ ਅਮੀਰ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਕਲੱਬ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਰਲ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰੰਗੀਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਆਉਣ ‘ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੀਅਰ ਲੈਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਤਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ’’⁵⁴ :

‘‘ਇਜ਼ ਦਿਸ ਡਰਟੀ ਬਲੈਕ ਯੁਅਰ ਫਰੈਂਡ ?’’

ਦਿਸ ਬਾਸਟਰਡ ਪਾਕੀ ਮਾਈ ਫਰੈਂਡ ! ਫੂ...ਹ !!

ਕਿਸ਼ਈ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਬੁੱਲ੍ਹ ਲਮਕਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘‘ਦੀਜ਼ ਕੂਨਜ਼ ਆਰ ਉਨਲੀ ਅਲਾਓ ਟੂ ਸਿਟ ਫ਼ਾਰ ਮਨੀ।’’⁵⁵

ਜਦੋਂ ਹਰਦੀਪ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਗੋਰੇ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਖੋ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਪਾਸਾਰ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬਹੁਨਸਲੀ, ਬਹੁਕੌਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਹੈ :

‘‘ਜੈਸੇ ਦੂਧ ਮੇਂ ਸ਼ੂਗਰ ਘੁਲ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਵਾਸੀਓ ਕੇ ਯਹਾਂ ਕੀ ਅਬਾਦੀ ਮੇਂ ਘੁਲ ਜਾਨਾ ਚਾਹੀਏ।’’⁵⁶

ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਰਦੀਪ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਚਾਨਕ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਰਾ ਦੁੱਧ ਹੀ ਫਿਟਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ੂਗਰ ਵਾਂਗ ਕਿਵੇਂ ਘੁਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕੋਹਜੇ ਵਿਅੰਗ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਡਰਿਆ ਮਨੁੱਖ” ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦਮਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸ਼ਸਕਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੀ ਕਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ/ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਵੀਂ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਸਹਿਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਖੌਫ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਉੱਗ ਆਈ ਤੇ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਭੈ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਤਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਾਲੇ ਤੇ ਕਣਕ-ਵੰਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਜੀਣਾ ਦੁੱਭਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਿੱਤ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜੁਲਮ ਢਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।”⁵⁷

ਇਸ ਮਾਨਵੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਅੰਤ ਇਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਲੀਡਰ ਆਪਣੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ :

“ਜੇ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੇਕਾਰੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੀ ਹਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ...ਸਾਫ਼ ਹੈ, ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਇਹ ਲੋਕ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ 'ਸਰਾਲਾਂ' ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਨਸਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ।”⁵⁸

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਰਾਲਾਂ’ ਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ

ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਾਨਵੀ ਦਮਨ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜਿਹਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋਈ ਕੌਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤਸ਼ੱਦਤ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਗਲ ਇਥੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਭਾਵ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਸਿਰ ਹਾਰ ਗਿਆ” ਕਹਾਣੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਮਨ ਉਪਰ ਪਏ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਉਹਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਹਦੀ ਰਿਪੋਰਟ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਘਿਣਾਉਣਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਦੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਇਸ 'ਚੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਨਸਲਵਾਦ ਬੋਲਦਾ ਜਾਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਐਕਸੀਲੈਂਟ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਆਪਣੀ (ਗੋਰੀ) ਨਸਲ ਦਾ ਕਣਕ ਵੰਨੀ ਨਸਲ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਦਾ ਸੀ।”⁵⁹

ਦੋ ਨਸਲਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਅ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਉਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਣਾਓ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਇਹ ਮਾਨਵੀ ਦਮਨ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਉੱਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। “ਲੱਲੂ ਪੰਜੂ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਧੀਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਰੇ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਅਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਬੈਠੇ ਗੋਰੇ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦੇਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ :

“ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਕਾਮੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਿਉਂ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਸ 'ਚ ਹੀ ਕਾਹਤੋਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿੱਥਾਂ ਪਾ ਕੇ ਕਾਹਤੋਂ ਬੈਠੇ ਹਨ ?

...ਨਸਲੀ ਭਿੰਨਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।’’⁶⁰

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਇਕ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਮਨੁੱਖ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਨਸਲੀ ਭੇਦ ਭਾਵ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਨਜ਼ਰੀਆ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਹੈ। ਗੋਰੇ ਲੋਕ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਨਸਲ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜਾਹਨ ਕਲਾਰਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

“ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਅਜੇ ਗਿਆ ਹੀ ਸੀ (ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ) ਕਿ ਸਾਰਾ ਕਰੂ ਸਟਾਫ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੋ ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਉਹ ਕਾਨਾਫੂਸੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਮਸ਼ੀਨ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਨੇ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਸਿਰਲ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਹਨ ਕਲਾਰਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਕਾਲੇ ਇਨਚਾਰਜ ਥੱਲੇ ਕੰਮ ਨਈ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜਦ ਤਕ ਕੰਪਨੀ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਨਈ ਘਲਦੀ, ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਨਈ ਕਰਨਾ।’’⁶¹

“ਪਿੱਛਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਦੂਰ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਧੀਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਏਸ਼ੀਅਨ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਲ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣਾ ਨਾਂ, ਧਰਮ, ਭਾਸ਼ਾ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਪਣਾ ਲਵੇ ਲੇਕਿਨ ਕਾਲੇ ਚੰਮ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਖਜੀਤ ਆਪਣੇ ਗੋਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਬੀ.ਏ. 'ਚੋਂ ਚੰਗੀ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਪੋਜੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਨੌਕਰੀ ਵੇਲੇ ਸੁਖਜੀਤ ਨਾਲ ਨਸਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

“ਲੂਸੀ, ਮਾਈਕਲ ਤੇ ਪੀਟਰ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਪਰ ਸੁਖਜੀਤ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੁਖਜੀਤ ਨੂੰ ਬੜਾ ਜਬਰਦਸਤ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੈਕਿੰਡ ਕਲਾਸ, ਗੋਰੇ ਵਾਲੇ ਨਾਂ ਤੇ ਧਰਮ 'ਤੇ ਬੜਾ ਮਾਣ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਨਾਂ ਅਪਣਾਉਣ

ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਨ ਮੌਕਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ। ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਚਮੜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਸੀ।”⁶²

“ਬੰਧੋਜ” ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜਗਮੀਤ, ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਲੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਉਸ ਨਾਲ ਬੈਠਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਗਮੀਤ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਗਮੀਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੋਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ :

“ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਵੀ ਵਿਗੜ ਰਿਹਾ ਸੀ।”⁶³

ਜਗਮੀਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕਿਵੇਂ ਵਿਗੜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਦਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਈ ਤੇ ਵਲੈਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕੋਰਸ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਲੇ ਹੋਣ ਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾਸ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਆਸ” ਕਹਾਣੀ ਧੀਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਣਦੀ ਜਾਂ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਦਮਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਸ਼ੱਕ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਧੀਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਕਸਿਤ

ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਉਪਰੰਤ ਛਾਂਟੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਤੜਕਸਾਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ” ਕਹਾਣੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ, ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਮਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੇਚੀਦਾ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਵੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਤਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਰੱਦਦ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਫੋਰਮੈਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਨਣਾ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਯਥਾਰਥਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੱਲਤ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਨਸਲ, ਰੰਗ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਰਾਹੀਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। “ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਜਨ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ਤੇ ਮਨਚਾਹੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਹੈ।”⁶⁴ “ਸਰਮਾਇਆ” ਕਹਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜੇ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਗਾਉ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ

ਸਥਿਤੀ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਛਿੰਦੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਅਮਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਭੈਣ ਜੀ, ਅਮਨ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ? ... “ਨੀ, ਇਹ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਈ ਬੋਲਦੇ ਨੇ”, ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਬੜੀ ਕੁਲ 'ਚ ਰਲ ਜਾਈਦਾ ਹੋਵੇ।”⁶⁵

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦਾ ਗੀਤ ਸਟੀਰੀਓ 'ਤੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਰੂਮ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਆਪਣੇ ਰਿਕਾਰਡ ਪਲੇਅਰ ਉੱਪਰ ਲੱਲੂ ਦਾ ਪੌਪ ਰਿਕਾਰਡ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਬਰਤਾਨਵੀ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਪਾੜਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ/ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਉ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਰਤਾਨਵੀ ਤੇ ਉਪਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਲੇ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਖਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ, ਨਾ ਖੇਡਣ ਦੀ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਫਿਸ਼ ਐਂਡ ਚਿਪਸ ਖਾਣ ਦੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਗੋਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਲਵੰਤ ਲਈ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਰੋਟੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਸਿੱਕ ਵਿਚ ਸੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਚੀਕਿਆ,
“ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲੀ ਹੋ, ਜੰਗਲੀ ! ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਜੰਗਲੀ ਸੀ ਤੇ ਤੁਸੀਂ

ਵੀ।” ਤੇ ਠਾਹ ਦੇਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਬਲਵੰਤ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ।”⁶⁶

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਸਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਿਭਾਅ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। “ਅਜਗਰ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਲਜੀਤ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੁੱਖ ਚੈਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਵਕਤ ਨਹੀਂ :

“ਸੁਖਦੇਵ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਮਾਇਕ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸੁਧਰ ਗਈ, ਪਰ ਘਰ ਦਾ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਬੱਸ ਹੈਲੋ-ਹੈਲੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ - ਸਿਵਾਏ ਵੀਕਐਂਡ ਦੇ।”⁶⁷

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਇਹ ਨਿਘਾਰ ਨਵੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੋਚ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ ਇਕ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਓਟ ਅਧੀਨ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। “ਗਲਤੀ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਰੀਟਾ ਵੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਜਾਨੂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਥੱਪੜ ਦਾ ਬਦਲਾ ਉਹ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਮਾਪਦੰਡ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। “ਬਚਪਨ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੰਵਾਦ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੇਸ਼ਮ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ

ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਜਗਜੀਤ ਲਈ ਬੈਰ ਸੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਗਜੀਤ ਨੇ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਕਾਰ ਸਿੱਖੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਬੋਠਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅੱਜ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰਿਸਕ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਜਗਜੀਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਕਦੇ ਫੂਕ ਫੂਕ ਪੈਰ ਰਖਿਆਂ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਮੁੱਕਾ ? ਜੀਵਨ 'ਚ ਰਿਸਕ ਤਾਂ ਲੈਣੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਖਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ ਈ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐ। ਇਹੀ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਜੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਰੇਸਟ ਬਣਦੀ ਐ। ਉਦਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਰਿਸਕ ਵੀ ਨਬੰਦੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆ।”⁶⁸

“ਹਵਾ ਦੇ ਪਰਾਂ 'ਤੇ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਜਗਬੀਰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਪਰ ਬਲਦੇਵ ਇਕ ਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਇਨਸਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਦਾ ਹੈ।

“ਬੇਵਸੀ’ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਲਚਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਲਦੇਵ ਸਾਹਨੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਅੰਨੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ, ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸਹਿਚਾਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਦੀ ਵੀ ਭੁੱਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵਿਗਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਲਦੇਵ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਬੁਆਏ-ਫਰੈਂਡ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਡੀਅਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਇਹ ਸਵਾਲ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਜਿਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉਪਰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ

ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੀਅ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਤੇ ਧਮਕਾ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਮਰਦ ਦੀ ਇਸ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਉਪਰ ਅੰਕੁਸ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਡਰਾ, ਧਮਕਾ ਜਾਂ ਕੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। “ਸ਼ੱਕ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭੁਪਿੰਦਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਜਦਾ ਹੈ :

“ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਾਰੋ ਦੇ ਲੱਫੜ ਮਾਰਨ ਲਈ ਵਧਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੱਲੀ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਪੱਪੂ ਮੂਹਰੇ ਖਲੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਡੈਡ, ਸਟੋਪ ਇੱਟ।” ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਉਠਦਾ ਉਠਦਾ ਥਾਂ ਤੇ ਲੁਟਕ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਪੂ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਡਾਂਗ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇ।”⁶⁹

ਧੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਮਨ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ, ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। “ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਜੋ ਮਰੇ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਧੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਪਨਮਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੂਖਮਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਸਰੂਪ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਮੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਧੀਰ ਇਉਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਜਿੱਥੇ ਚੰਗਾ ਖਾਣ ਨੂੰ, ਚੰਗਾ ਪਾਉਣ ਨੂੰ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੜਕ, ਨਾ ਝਿੜਕ। ਨਾ ਸੱਸ ਦੀ ਘੂਰਦੀ ਨਿਗਾਹ, ਨਾ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਬੱਟਿਆ ਮੱਥਾ। ਸਵੇਰੇ ਉਠੋ, ਦੁਪਹਿਰੇ ਉਠੋ ਬੇਲੇ ਸੌਬੇ, ਸੁਬੇਲੇ। ਜਿੱਦਾਂ ਜੀ ਕਰੇ, ਕਰੋ। ਨਾ ਕੋਈ ਕੁਸ਼ ਕੁੰਦੇ, ਨਾ ਕੋਈ ਸੜਦੈ - ਇਥੇ ਆਂਗੂ, ਬੱਸ ਮੌਜਾਂ ਈ, ਮੌਜਾਂ ਆ, ਉਥੇ।”⁷⁰

“ਬਾਗੜਨੀ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਧੀਰ ਦੂਹਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਸਵੈ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹਰਨਾਮ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਐਸੇ ਇਸ਼ਰਤ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਉਣ ਲਈ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਇਸ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ? ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੰਗਲਾ, ਸੁਣਨ ਲਈ ਟੈਲੀਜ਼ਨ, ਰੇਡੀਓ, ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ, ਫਰਿੱਜ ਤੇ ਹੋਰ ਬਲਾ ਜਾਣੇ।”⁷¹

ਪਰ ਦੂਜੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਪਰਤਾਪੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮੁਕ ਅਧੂਰੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਸਤੋਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਰਾਤ ਮੰਗਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਕੰਮ ਤੇ ਨਾ ਈ ਜਾਉ - ਅਜ ਰਾਤ। ਐਨੀ ਬਰਫ 'ਚ ਕਿੱਦਾਂ ਜਾਉਗੇ?’
...“ਫੈਕਟਰੀ ਆਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨੌਂ ਸਾਲ ਸੱਤੇ ਰਾਤਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਅੱਜ ਦੀ
ਰਾਤ...” ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।”⁷²

“ਗਲਤੀ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਰੀਟਾ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਜਾਨੂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੁਪਨੇ ਜਾਨੂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰੀਟਾ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਧੀਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਨੂ ਪਿੱਛੇ ਖੀਵੀ ਹੋਈ ਰੀਟਾ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਜਾਨ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਅਹੁਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗਰੀਬ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਅਮੀਰ ਹੱਥ 'ਚ ਦੇ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਆਪੇ ਨੂੰ ਨਰਕ ਕੁੰਭੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸੁਰਗ ਵਲ ਜਾ ਰਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਝੂਮ ਕੇ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਦਿੰਦੀ। ਜਾਨ ਦੀ ਚੌੜੀ ਚਕਲੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸੁਟ ਲੈਂਦੀ।”⁷³

ਰੀਟਾ ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਸਦੀਆਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੋਈ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਗਸਦੀ ਹੈ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਕਟ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧੀਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਬਲਕਿ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਟ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਵੇਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਕਟ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। “ਵੇਟਿੰਗ ਰੂਮ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਲਾਟ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਅਲਕਾ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਜੋਲ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਇਕ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਤਣਾਓ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਪੁੱਤ ਆਪਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਨੀ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੋਰ ਆ, ਆਪਣੀ ਹੋਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਆਪ ਚੁਣਨੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਸਾਡੇ, ਸਾਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਤੂੰ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਸਾਥੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ ਏਂ, ਉਹ ਇਕ ਧੋਖਾ ਏ। ਉਸ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਸਾਥੀ ਦੀ ਭਾਲ 'ਚ ਇਕ ਇਕ ਨੀ, ਦਸਾਂ-ਦਸਾਂ, ਪੰਦਰਾਂ-ਪੰਦਰਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਰਟਿੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ।”⁷⁴

ਅਲਕਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਵਖਰਿਆ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਜਾਂ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਅਲਕਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ/ਮਰਦਾਵੀ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਆਰ-ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਮਨਪਸੰਦ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਸੁਣਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੈ।

“ਕੱਖਾਂ ਕਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰ” ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਬਹੁ ਸਭਿਆਚਾਰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਰੂੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਉਸਰੀ ਇਕ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਹਰਪਾਲ ਅਤੇ ਟਰੇਨ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੈਂਡਰਾ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਧੀਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੂਖਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਰਪਾਲ ਟਰੇਨ ਵਿਚਲੇ ਸੀਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ :

“ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹਰਪਾਲ ਨੇ ਬਰਥ ਅੰਦਰ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ, ਦੋਵੇਂ ਗੱਭਰੂ ਜੋੜੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਚੁਹਲ ਮੁਹਲ ਕਰਨ ਤੇ ਚੁੰਮਣ ਚੱਟਣ ਵਿਚ ਮਸਤ ਸਨ।”⁷⁵

ਹਰਪਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਜੀਬ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰਪਾਲ ਦੀ ਇਸ ਤਣਾਉਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭਾਂਪਦਿਆਂ ਸੈਂਡਰਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬੜਾ ਪੁੱਠਾ ਕੰਮ ਐ। ਫਿਰ ਸੈਂਡਰਾ ਉਸਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਉਥੇ ਜੋ ਕੋਈ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮੁਟਿਆਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਵੀ ਦੇਖ ਲਏ ਤਾਂ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਤੱਕ ਗੱਲ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਇਸ ਮੁਲਕ 'ਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਏਦਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ, ਜਿੰਦਾਂ ਬੜੀ ਸਧਾਰਣ ਗੱਲ ਹੋਵੇ।”⁷⁶

ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਅ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁਲਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪਰੰਪਰਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਟਕਰਾਅ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਜਿਨਸੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਆਦਤ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।

“ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਨਾਇਕਾ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ :

“ਏਸ਼ੀਅਨ ਔਰਤ ਲਈ ਐਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਉਲਾਦ ਕਿਤੇ ਪਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਅਸੀਂ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮਝਦੀਆਂ ਆਂ। ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਲਾਈਫ ਨਾਲ ਵੀ ਧੋਖਾ ਕਰ ਸਕਦੈ ?”⁷⁷

ਚੰਪਾ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਲਾਦਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ।

ਉਸਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਕ ਪੇਂਡੂ ਵਰਤਾਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਜਿਨਸੀ ਰੁਝਾਨ ਵਾਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਉਲਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਮਾਪਦੰਡ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਬਾਹਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਤੀਮ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਦੁਖਮਈ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਅਮਲ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿਚ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਫਰਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਕਟ ਬੜੀ ਪੇਚੀਦਾ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ -

- ❖ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਅਗਰਭੂਮੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕਾਮੁਕਤਾ, ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ, ਨਿਰੰਤਰ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਪ੍ਰੇਮੀ, ਪਤਨੀ, ਪਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਧੀਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
- ❖ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਜਿਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਉਸਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਫਾੜ ਤੇ ਵਿਚਲਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਤਣਾਉ ਨੂੰ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਚਿਤਰਣ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ❖ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਬਲਕਿ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧੀਰ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ

ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਚਿਤਰਨ 'ਤੇ ਬਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

- ❖ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ 'ਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਸਲੀ ਸੰਕਟ, ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਹਿਤ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ।
- ❖ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਯਥਾਰਥਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਣ ਪਰਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਰੋਕਾਰ ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੋਚ-ਵਿਹਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

(ਹ) ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਔਰਤ ਦਿਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਨੇੜਿਉਂ ਵੇਖਿਆ, ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। **ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ** (1992), **ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ** (2002) ਅਤੇ **ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ** (2009)। “ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਬੇਬਾਕੀ, ਨਿਸੰਗਤਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਉਹ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ

ਪੱਛਮ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਔਰਤ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵੇਸਵਾ, ਰਖੈਲ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।’’⁷⁸

ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਇਕ ਬੇਬਾਕ ਅਤੇ ਨਿਝੱਕ ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਲਿੰਗਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜਿਥੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਪਟੀ ਕਾਮੀ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥੀ ਨਿਰਮੋਇਆ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਜਿਨਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਯੂਰਪੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ/ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਹੋਈ ਕਸੂਤੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ। ਯੂਰਪੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜਿਨਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹ, ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਲਿੰਗਕ ਮਾਹੌਲ, ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੱਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਚੋਣ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਰ ਦੀ ਚੋਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਘੱਟ ਨੇ ਪਰ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਜਾਂ ਪੈਸੇ/ਡਾਲਰਾਂ/ਪੌਡਾਂ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਦੁਗਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਉਮਰ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਅਣਜੋੜਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਣਜੋੜਤਾ ਵਿਆਹ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਣਜੋੜਤਾ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਉਸ

ਵਕਤ ਮਾਰੂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੀ ਅਣਜੋੜਤਾ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਕਰਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਇਸ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਭੋਗਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

“ਮਰਿਆ ਚੂਹਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਰਜ਼ੀਆ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਚੌਧਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਜ਼ੀਆ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਕਬੂਲਣਾ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ, ਆਖਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿਨਸੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਲਈ ਉਹ ਕਈ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਸੀਰੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਮਰਦ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਫਸੀ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਾਮੁਕ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਈ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਉਹਦੇ ਗਰਮ ਗੋਸ਼ਤ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਡਾਕਟਰ ਯੂਸਫ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਲਾਰਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਉਸਦੇ ਸੰਬੰਧ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਈਵਰ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਣਜੋੜਤਾ ਦੀ ਝੰਬੀ ਹੋਈ ਉਹ ਹਰ ਇਕ 'ਚ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ :

“ਅਜੀਤ ਵੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਦਤ ਹੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੋਟਾਂ ਖਾਣ ਦੀ ਮੈਂ ਕਮਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਹੋਰ... ਫੇਰ

ਹੋਰ... ਹੋਰ...। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਆਏ ਤੇ ਗਏ। ਸਭ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ।
ਔਰਤ ਤਵਾਇਫ ਹੁੰਦੀ ਏ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਪਰ ਮਰਦ ਵੀ
ਤਵਾਇਫ ਹੁੰਦਾ ਏ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ।

... ..

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਔਰਤ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤਾਜ ਬਣੇ ਪਰ
ਅੱਜ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਤਾਜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਦੀਆਂ
ਹੱਡੀਆਂ ਤੱਕ ਵੇਚ ਕੇ ਖਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।''⁷⁹

“ਚਾਰ ਰਾਤਾਂ” ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਬਿੰਦੂ ਵੀ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸਤਾਈ ਹੋਈ ਔਰਤ ਹੈ
ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੀ.ਏ. ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਗਿਆ, ਜੋ ਇਕ ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰ ਸੀ, ਬਿੰਦੂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ
ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸਦੀ ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਕਰਕੇ ਨਾ
ਪਿਆ, ਪਰ ਉਮਰ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਨੇ ਹੀ ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਕਲੰਕ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਮੜ
ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਕੁਆਰੇ ਚਾਅ ਧਰੇ ਧਰਾਏ ਪਏ ਸਨ ਅਜੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਾਦਸੇ ਪਤੀ
ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਹਾਲੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ
ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ
ਉਸਦੇ ਪੱਲੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੀ ਪਈ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਅਣਜੋੜਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ
ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਰਾ ਨਾਂ ਦੇ ਇੰਡੀਅਨ ਮਰਦ ਅਤੇ
ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਰਵਾਈਜਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਦ ਉਸਦਾ ਸਾਥ
ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਉਸਦੀ
ਡਾਕਟਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ :

“ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲਏ... ਇਸ਼ਕ ਹੰਢਾ
ਕੇ ਮਜਾ ਚਖ ਲਿਆ। ਦੋਸਤੀਆਂ ਨਿਭਾ ਲਈਆਂ...। ਪਰ ਸਭ ਪਾਖੰਡ ਐ...।
ਕੀ ਐ ਬਾਹਰ ? ਧੋਖੇ ਫਰੇਬ ਤੇ ਠੱਗੀਆਂ। ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ

ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ...। ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀਆਂ...। ਕੀ ਕਰਨੀ ਮੈਂ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ।⁸⁰

“ਕਾਲਾ ਕੱਛਾ” ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਸ਼ੀਲਾ ਵੀ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਔਰਤ ਹੈ। ਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਚੰਗਾ ਪੈਸੇ ਵਾਲਾ ਘਰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਰਗੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਗਲਤੀ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਸ਼ੀਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਮੁਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਬਾਹਰੋਂ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਸਨੂੰ ਪਤੀ ਤੋਂ ਮਿਲਣੀ ਸੀ ਉਹ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਅਣਛੋਟੇ ਕੁਆਰੇ ਚਾਅ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮਰਦ ਹੀ ਪੂਰੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ।

ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਸ ਦੋਸ਼ਪੂਰਨ ਗਲਤੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਹ ਕੁਰੀਤੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਉਮਰ ਦਾ ਇਹ ਪਾੜਾ ਨਾ ਦੇਖਦੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸਹਿਜ਼ਾਦਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਲੀਕਿਆ ਸੀ ਉਹ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਸਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਭੁੱਖ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੂਹ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀਆਂ ਅਣਛੋਟੇ ਉਮੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਟੋਹ ਸਕੇ।

“ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਛੱਤ ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਪਿਛਵਾੜੇ ਗੁਆਂਢ ਚੌ ਬੱਗੇ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੀ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਕਦੇ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ...। ਉਸਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਚੰਗਿਆੜੇ ਜਿਹੇ ਉਠਦੇ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਭੁੱਲ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ।”⁸¹

ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮੁਕ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ ਜੋ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਸ਼ੀਲਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਨਾ

ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੋ ਇਸ ਬੇ-ਮੇਚਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖੋ-ਪਰੋਖੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

“ਲਿੱਬੜੀ ਹੋਈ ਚਾਦਰ” ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਿਸਦੇ ਜੋੜੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਵਿਆਹ ਰਾਹੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ। ਸੁਜਾਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜੀਵ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹਨ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਾਰਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਜੀਵ ਜੋ ਸੁਜਾਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲਾਂ ਮਾਣਦਾ ਹੋਇਆ, ਬਾਹਰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਜਾਤਾ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਾਅਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਸੁਜਾਤਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਇਸ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਕੋਸਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨਾਖੁਸ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਜਾਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਇਕੱਲਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਤਾਲੁਕਾਤ ਆਪਣੇ ਆਫਿਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਵਰਤਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ-ਸੁਦਾ ਮਰਦ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਜਾਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬੇ-ਪਨਾਹ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਜਾਤਾ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਹਿੱਤ ਉਸ ਵਲ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਦ ਵੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਵਿਚ ਭਟਕੀ ਜਦ ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਜੀਵ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਜੀਵ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਸੁਜਾਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਹਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੈਂਡ ਸ਼ੀਟ ਵੀ ਸੰਜੀਵ ਉਸਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਜਾਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਹੈ :

“ਸੁਜਾਤਾ ਘਰ ਦੀਆਂ ਪੀੜੀਆਂ ਉਤਰਦੀ ਹੋਈ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਫਰਕ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਸ ਲਿੱਬੜੀ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ? ਦੋਵੇਂ ਵਿਛਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਤੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਘਰ ਲਈ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ

ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਲਾਸਟਿਕ ਬੈਗ ਵਿਚ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।⁸²

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਸਿਰਫ ਔਰਤ ਦੀ ਕਾਮੁਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀਤ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ।

“ਬੇਨਵਾਸ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਪਾਤਰ ਆਸ਼ਾ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਕਾਰਨ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਜਿਹੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਲ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਡੂੰਘੇ ਵਿਸ਼ਾਦ ਵਿਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਔਰਤ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਣਜੋੜਤਾ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਕਲ, ਅਕਲ, ਉਮਰ ਜਾਂ ਰੁਚੀਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖੋਂ ਹੋਵੇ ਉਸਦੇ ਜ਼ਮੇਵਾਰ ਔਰਤ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਹੀ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਅਣਜੋੜਤਾ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣਾ ਹੈ।

ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਿਸ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਹੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਥੀਮ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕਥਾ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਆਮ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰੰਨੀਆਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲੋਚਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਵੈ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। “ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ” ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਲੱਛਮੀ ਨੂੰ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰ ਹੈ, ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਮੁੱਲ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਹੈ।

ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਪਰ ਲੱਛਮੀ ਜਦੋਂ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਘਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਪੂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੂੰਹ/ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਬਾਪੂ ਘਰ ਰਹਿੰਦਾ ਲੱਛਮੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ 'ਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਬਾਪੂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਢੱਕ ਕੇ ਰੱਖਦੀ, ਅੱਖਾਂ ਝੁਕਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ।”⁸³

ਔਰਤ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਘਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਘਰ ਨਾਲ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਿਉਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਅਬ ਹਮ ਕਹਾਂ ਜਾਏਂਗੇ ਸਿਰਦਾਰ ਜੀ... ਆਪਨਾ ਘਰ ਛੋੜ ਕੇ...। ਔਰਤ ਏਕ ਬਾਰ ਜਿਸ ਘਰ ਮੈਂ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਹੈ ਉਸੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਪਨਾ ਹੀ ਘਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਨਦੀ ਔਰ ਨਾਰੀ ਏਕ ਜੈਸੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਬ ਕਿਸੀ ਮੈਂ ਸਮਾ ਜਾਤੀ ਹੈ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ। ਮੈਂ ਨਦੀ ਹੂੰ, ਤੁਮ ਮੇਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਹੋ...। ਮੇਰਾ ਅੰਤ ਹੋ ਤੁਮ।”⁸⁴

“ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ” ਕਹਾਣੀ ਦੀ ‘ਮੈਂ ਪਾਤਰ’ ਨੂੰ ਵੀ ਘਰ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਜੂਝਦੇ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਲਈ ਘਰ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ‘ਮੈਂ ਪਾਤਰ’ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਤਾ ਹਟਵਾਣੀਆ ਉਸਨੂੰ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਬਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਉਹ ਸਦਾ ਡਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਰਾਈ ਹਾਂ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸੰਤੋ ਹਟਵਾਣੀਏ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਨਾਮ ਇਕ ਮਜ਼ਾਕ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ‘ਮੈਂ ਪਾਤਰ’ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਘਰ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਿਤੇ ਪੱਕਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੀ। ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦਰ-ਦਰ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੈ :

“ਪਰਸੋਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਘਰ 'ਚ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋ ਕਿ ਆਈ ਸੀ। ਆਈ ਕਾਹਦੀ ਸੀ
ਬੱਸ ਐਵੇਂ ਹੀ ਸਮਾਨ ਸਣੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਟਿਆ ਸੀ ਏਥੇ ਏਸ
ਨਵੇਂ ਮੁਕਾਮ ਤੇ...।”⁸⁵

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਦੁਆਰਾ ਘਰ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਘਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਰਾਏਦਾਰਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਹੀ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ' ਦਾ ਜੋ ਉਪਨਾਮ
ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਦੀ ਮਾਲਕਣ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਹੀ ਉਸਨੂੰ
ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਹ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘਰ ਘਰ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੈ।

“ਖਾਲੀ ਪਲਾਟ” ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਜੱਸੀ ਵੀ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੁਆਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਸਦੇ ਹਰਿੰਦਰ
ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵੀ ਇਹੀ ਸੁਪਨੇ ਨੇ ਕਿ
ਇਸ ਸੁਹਣੇ ਜਿਹੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਵੀ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ
ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਹਰਿੰਦਰ ਉਸਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸ
ਨਾਲ ਜਿਸਮਾਨੀ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ? ਤੈਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਕਿਹਾ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਤੇਰੇ
ਨਾਲ ਕੀ... ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ
ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ।”⁸⁶

ਜੱਸੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦੁਖ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸਮਾਨ ਸਹੁਰੇ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ
ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕਾਮ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਜੱਸੀ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਰਾਣੀ
ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਰਾਣੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ
ਭਾਲ ਕੇ ਉਸਦਾ ਘਰ ਵਸਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਆਸ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ
ਪਰ ਰਾਣੀ ਦੀ ਗੈਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸਨੂੰ ਮੁੰਡਾ ਭਾਲ ਕੇ ਦੇਣ ਦੀ ਫੀਸ
ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਉਸਦਾ ਫਾਇਦਾ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਹੈ। ਹਰ ਔਰਤ ਦੀ ਇਹੀ ਤਮੰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਬਣੇ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ
ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਮਰਦ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਨੂੰ ਭੋਗਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ

ਜਦੋਂ ਕੰਵਲ ਜੋ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੱਸੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਸਾ ਲੈ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਇਵੇਂ ਇਕੱਲੀ ਤੁਰੀ ਫਿਰੇਗੀ ? ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਅਰਥ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਅਰਥ। ਔਰਤ ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੰਛੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਲੋਚਦੇ ਨੇ। ਫੇਰ ਔਰਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਘਰ ਲਈ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸਦਾ ਘਰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਖਾਕ ਛਾਨਣੀ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਔਰਤ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”⁸⁷

ਹਰ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਜੱਸੀ ਵੀ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਭਟਕਣਾ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਅਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਰਜਾਈ” ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਵੀ ਮਰਦ ਦੇ ਬੇਵਫਾਈ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤਾਂ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਥੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੂਸਰੀ ਔਰਤ ਜੋ ਉਸਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜੀ ਜਾਉਂ। ਰੋਟੀ ਟੁਕ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੂੰ...। ਇਹਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ ਮੈਂ ਨੌਕਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹੂੰ। ਕਦੇ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੀ ਬਰੋਬਰ ਦਾ।”⁸⁸

ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਕੁਲਦੀਪ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਛੱਡ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਰਜਾਈ ਮੰਗਣ ਲਈ ਗੁਆਂਢ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਫੌਜੀ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉਸ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਰਜਾਈ ਹੋਣ ਤੇ

ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚੇ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਹੀ ਜਾਵੇ ਜਿਥੇ ਕਿ ਹੀਟਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਘਰ ਗਰਮ ਹੈ ਉਹ ਫੌਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਫੌਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬੇਵਫਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਸੁੰਨੇ ਅਣਜਾਣੇ ਘਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਜੀਅ ਰਹੀ ਹਾਂ ਵਰਨਾ ਕਦੋਂ ਦੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ। ਫੌਜੀ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਦੂਜੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹੱਟ ਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਵੈ ਹੱਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਰੀਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਰਜਾਈ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਛੋਟੀ ਸਰਦਾਰਨੀ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਔਰਤ ਦਾ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰੁਪਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਿਗੂਣੇ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਇਕਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਲੰਬੇ ਦੌਰ 'ਚ ਗੁਜ਼ਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ 'ਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗਮ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਰਿੰਦਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਣਨ ਦੀ ਖਵਾਹਿਸ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਲਿਆ ਕੇ ਨਰਿੰਦਰ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਮੋਟਰ ਵਾਲੇ ਘਰੇ ਛੱਡ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੁਪਿੰਦਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਰਿੰਦਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਮਾਂਦਾਰਨੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਵਲੈਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ ਆਏ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ, ਆਹ ਕਾਕਾ ਓਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।”⁸⁹

ਛੋਟੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਰੁਪਿੰਦਰ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸਬਰ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਜਮਾਦਾਰਨੀ ਦੇ ਗੱਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਰੁਪਿੰਦਰ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਉਲਾਂਭੇ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਿਥੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਸ ਗੱਲ 'ਚ ਵੀ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਔਰਤ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ ਹੀ ਔਰਤ ਲਈ ਇਥੇ ਸਵਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ, ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

“ਕਚੀਲ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਹਸਰਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਸੁਰਜੀਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵੀ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ। ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਤੱਕ ਲਟਕੀ ਜਾਊ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਜੀਅ ਕਰਦੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੋਏ... ਪਤੀ ਤੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣ। ਇਕ ਆਮ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਵੀ ਘਰ ਰਸੂਬੀ ਦਾ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ...। ਉਹ ਹੁਬਕੀਆਂ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ।”⁹⁰

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਚਿਹਨ ਜਾਂ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਉਮੰਗਾਂ ਤੇ ਚਾਅ ਘਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਅਧੂਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਕਾਈ ਪੂਰਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਹਰੇਕ ਔਰਤ ਬੰਨ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਖਪਤਕਾਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ ਇਸ ਮਸਲੇ ਲਈ ਔਰਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਵੈ-ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗੌਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

“ਬੰਦ ਬੁਹਾ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਜਿਨਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ, ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕੋਈ ਮਾਅਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਜਦਕਿ ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਈ ਕੁੜੀ ਰਸ਼ਮੀ ਜਿਸਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਰਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋਮਾ ਜੋ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਹੈ, ਨੂੰ ਰਸ਼ਮੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਝਿਜਕ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਹੈ, ਰਸ਼ਮੀ ਅਕਸਰ ਹੀ ਸੋਮਾ ਅਤੇ ਹੈਰੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਵੇਖਦੀ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਸੋਮਾ ਅਤੇ ਹੈਰੀ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਸੋਫੇ ਉਤੇ ਗੁੱਥ-ਮ-ਗੁੱਥਾ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਰਸ਼ਮੀ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਦੀ ਅਤੇ ਖੁਦ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ।

ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਰਗੇ ਲਿੰਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ। ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ ਜਿਨਸੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕਾਮੁਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ :

“ਪੈਨੀ ਦੇ ਗੋੜੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਸੋਮਾ ਕਈ ਵਾਰ ਕੰਮ ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੁਹਾ ਬੰਦ ਮਿਲਦਾ। ਬੁਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੱਕ ਉਹ ਕਿਚਨ 'ਚ ਪਈ ਜਾਂ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਰੂਬੀ ਤੇ ਪੈਨੀ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਅੰਦਰ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ...। ਇਕ ਦਿਨ ਸੋਮਾ ਤੇ ਹੈਰੀ ਕਿਚਨ 'ਚ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬੁਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣੀ, ਤਾਂ ਸੋਮਾ ਬੁਹਾ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਭੰਨਿਆ।”⁹¹

ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਵਹਾਰ ਆਮ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਤਦਾਦ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਂ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਾਇਜ਼ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅੱਯਾਸੀ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਰਦ ਪਾਤਰ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਅੰਜੂ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ੋਸਲ ਅਫਸਰ ਹੈ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਆਫਿਸ ਦਾ ਕੁਲੀਗ ਦੇਵ ਵੀ ਹੈ। ਅੰਜੂ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਜੈਨੇਟ ਜੋ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਇਕਲੀ ਹੀ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੰਜਨਾ ਜੈਨੇਟ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਅੰਜਨਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨੇਟ ਦੇ ਦੋ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਸਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੰਜੂ ਦੀ ਦੋਸਤ ਜੈਨੀ ਆਪਣੇ ਕਲਚਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਸਾਡੇ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਇਜ਼ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਬੰਦਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀਏ ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਡੇ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਜਦੋਂ ਪੱਛਮ ਵਰਗੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲਿੰਗ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਅੰਜੂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਵਾਂਗ ਸਭ ਕੁਝ ਰੱਜ ਕੇ ਰੱਜ ਕੇ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜਦ ਇਕ ਲੜਕਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਵੀ ਹੱਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ :

“ਹੀ ਇਜ ਆਲਰੈਡੀ ਮੈਰਿਡ ਐਂਡ ਹੈਵ ਏ ਫੁਲ ਫੇਮਿਲੀ ... ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਜੈਕ ਨਾਲ ਹੈ। ਮੈਰਿਜ, ਲਈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਟਾਈਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਰਿਜ ਇਜ ਏ ਟੋਟਲ ਡੈਡੀਕੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਯੂ ਐ ਆਈ ਐਮ ਟੂ ਬਿਜ਼ੀ ਵਿਦ ਮਾਈ ਐਨ ਵਰਕ...”⁹²

ਯੂਰਪੀ ਸਮਾਜ ਅਧੀਨ ਆ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮਾਣਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ

ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਅੰਜੂ ਜਦੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਯਾਸੀ ਕਰਕੇ ਵੇਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ “ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਂ ?” ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੇਰੀ ਅਸਲ ਪਛਾਣ ਕੀ ਹੈ :

“ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਨਾ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ। ਨਾ ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਰਖੇਲ ਹਾਂ, ਜੋ ਇਸ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਪਲ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਨਾ ਮੈਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਸਟੀਚਿਊਟ ਹਾਂ, ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਧੰਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।”⁹³

“ਅੱਧੀ ਬੋਤਲ” ਕਹਾਣੀ ਸਵੀਟੀ ਨਾਂ ਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਇਹਨਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦੀ ਹੈ। ਸਵੀਟੀ ਨਾਂ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ ਬੋਲਣ ‘ਤੇ ਲੜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਂ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਉ ਹੈ। ਸਵੀਟੀ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਨਕਾਰਦੀ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਥਾ ਉਹਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਬੰਧਨ ਨੂੰ ‘ਫੋਰਸਡ ਮੈਰਿਜ’ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਜਦਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਲਈ ਵਿਆਹ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਸਵੀਟੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰਕੇ ਰੱਜ ਕੇ ਅੱਯਾਸੀ

ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਮਰਾਨ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵਕਤੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਕੇ ਇਕ ਦਾਰੂ ਦੀ ਬੋਤਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਜਿੰਨਾ ਚਾਹੇ ਪੀ ਗਿਆ।

“ਬੋੜਾ ਸੱਪ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤੀ ਰੁਖਿਆਈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਜੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਛਿੰਦੇ ਅਤੇ ਭਿੰਦੇ ਨੇ ਅਜੇ ਜਨਮ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਵਰਤਾਅ ਨਾ ਕਰੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦਾ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨੀ ਫਿਤਰਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ। ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਮਸ਼ੀਨਨਿਸ਼ਟ ਬੰਤੋ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੰਤੋ ਜੋ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਕਿੱਕਰ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਵਾਂਗ ਭੋਲੀ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਸੈਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਕਿ ਬੰਤੋ ਵੀ ਕੁੱਖ ਦੇ ਕੈਂਸਰ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਲਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਐਸ਼ੋ ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਬੰਤੋ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫੋਨ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਉਹਲੇ ਖੜਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਹੀ ਇਜ਼ ਨੋਟ ਹੀਅਰ... ਵੀ ਡੋਟ ਨੋ ਵੈਨ ਹੀ ਇਜ਼ ਬੈਕ ? ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਫੋਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਕੌਣ ਸੀ...? ਭਿੰਦੇ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਨੈਣ ਦਾ ਫੋਨ ਸੀ ਸਾਲੀ..., ਤੇਰਾ ਡੈਡ ਕਿੱਥੇ ਆ।... ਇਹ ਨਹੀਂ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡਦੀ ਡੈਡ ਦਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ...। ਕਹਿੰਦੀ ਕੀ ਸੀ... ਛਿੰਦਾ ਬੋਲਿਆ। ਤੇਰੇ ਡੈਡ ਦੀ ਸਿਹਤ ਕਿਵੇਂ ਐ...। ਐਵੇਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਖਾਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨੇ। ਡੈਡ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਚਾਹੀਦੀ ਐ...। ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ... ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਖੇਹ ਤਾਂ ਨਾ ਖਾਂਦਾ। ...ਹਾਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ ਮਰਨ ਘਾਟ ਬੈਠਾ... ਬੋੜਾ ਸੱਪ ਐ ਇਹ... ਸਿਰਫ ਫੁਕਾਰੇ ਮਾਰਨ ਜੋਗਾ... ਕੁਸ ਨਈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।”⁹⁴

ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗਵਾ ਲਈ ਬੰਤੋ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਅਪਣਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ, ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

“ਗੰਦੀਏ ਔਲਾਦੇ... ਬੁੱਡੇ ਤੇ ਹੋਰ ਆਸ ਵੀ ਕੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐ...। ਪਿਉ ਨੂੰ ਸੱਪ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਸਪੋਲਿਉ।”⁹⁵

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਦੂਸਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਉਤਪੱਤ ਔਲਾਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਗੈਰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। “ਗੋਲੇ ਕਬੂਤਰ” ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਲਾਲਸਾ 'ਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਰਦ ਪਾਤਰ ਰਣਦੀਪ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਲੀਲ ਹੁੰਦਾ ਚੱਕੀ ਦੇ ਪੁੜਾਂ ਵਿਚ ਪਿਸਦਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਲੈਕਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਣਦੀਪ ਦੁਆਰਾ ਪੌਡ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਲਈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਆਹ ਵੀ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਰਣਦੀਪ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਕਰੈਕਟਰ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗੈਰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਤੀ ਪਤਨੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਜੇ ਮੈਂ ਇਕ ਫੋਨ ਇੰਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਇਸ ਕੰਟਰੀ ਵਿਚ ਈਲੀਗਲ ਐ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਥੇ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਕੁੱਟਦਾ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਸਟੈਂਪ ਨਹੀਂ ਲਗਵਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਪਰੀਜ਼ਨ ਹੋਵੇਗੀ।”⁹⁶

ਆਖਰਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਲਈ ਰੀਟਾ ਨਾਮੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਰਥ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਰੀਟਾ ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਤੀ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਰਣਦੀਪ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ

ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਰਣਦੀਪ ਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਭਰਸੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਆਸ਼ਕ ਦੇ ਆ ਜਾਣ 'ਤੇ ਰਣਦੀਪ ਅਤੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੀਟਾ ਦੇ ਵਿਚ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੁਆਰਾ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਵਾਰ 'ਤੇ ਰੀਟਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਣਦੀਪ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਲੜਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਵਕੀਲ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਬੈਠਾ, ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ, ਭਾਵੁਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਥੇ ਸੱਧਰਾਂ ਅਤੇ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰ ਸਭ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵੰਡ ਲਈ ਘਰ ਘਾਟ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਇਥੇ ਨਰਕ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ :

“ਘਰੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾ ਕੇ ਤੁਰਿਆ, ਮੈਂ ਇਥੇ ਇਕ ਅਪਰਾਧੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਾਹ ਘੁੱਟਵੀਆਂ ਲਾਰੀਆਂ 'ਚ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਜੋਖਮ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਦਾਣਾ ਦੁਣਕਾ ਚੁਗਣ ਆਏ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ 'ਗੋਲੇ ਕਬੂਤਰ' ਪਿੰਜਰਿਆਂ 'ਚ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਜਾਂ ਰਾਹ 'ਚ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਤੇ ਵਤਨੋਂ ਬੇਵਤਨ...। ਨਾ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਆਲਣਾ ਪਾ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਸਾਡੀ ਵਾਪਸੀ ਹੋਈ...।”⁹⁷

“ਗਲਤ ਔਰਤ” ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਨਜੀਤ ਜਿਸਦਾ ਪਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਬਣਨ ਤਕ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨਜੀਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਰਮਨ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਆਈਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਰਮਨ ਤੋਂ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਨਜੀਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਉਹਨੂੰ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਲਾਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਕੇ ਜਰਮਨ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ

ਹੀ ਮਨਜੀਤ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਰਜੀਤ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਉਸਦਾ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਹਰ ਵਾਰ ਹਰਜੀਤ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਮੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ... ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ...। ਉਹ ਸਾਲੀ ਅੜੀ ਬੈਠੀ ਤੈਨੂੰ ਡਿਪੋਰਟ ਕਰਵਾ ਕੇ ਛੱਡਾਂਗੀ, ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ। ਤੂੰ ਥੋੜਾ ਸਬਰ ਰੱਖ...। ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।”⁹⁸

ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਹੁਰਾ ਘਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੁਣਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ/ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪੈਲੀ ਵੇਚ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜਰਮਨ ਭੇਜਣ ਲਈ ਏਜੰਟ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਦਾ ਮਾਸਕੋ ਤੱਕ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਲਗਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਰਮਨੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਤੀਰਾ ਉਸਦੇ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਹਰਜੀਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਅੰਤਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਯੋਨ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਉਪਰ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੰਨੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੈਂਟ ਹਾਂ” ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਹਿਤਲ ਤੇ ਵੱਸਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਗੋਗੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੋਹ ਅਧੀਨ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਉਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਲੰਮੀ ਸੋਚ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਵੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਇਥੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੀ ਪਿਆ ਏ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗਲਤ ਰਸਤਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗਗਨ ਜੋ ਇਕ ਭੋਲਾ ਭਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਨਾਲਾਇਕ ਅਤੇ ਅਵਾਰਾ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਰਾਹੀਂ ਭੁਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਦੀ ਆਂਟੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਯਾਦ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਆਂਟੀ 'ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੈਂਟ ਹਾਂ'। ਇਹ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਮਾਸੂਮ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਖਾਤਰ ਇਹਨਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ -

- ❖ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ-ਥੀਮ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਜਿਨਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਔਰਤ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਔਰਤ ਦੀ ਅਣਕਹੀ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਭਾਵੇਂ ਵੇਸਵਾ, ਰਖੇਲ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਵਰਗੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਭੈਣ ਤੇ ਮਾਂ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰ ਦੀ ਵਿਉਹਾਰਕ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।
- ❖ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਰਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਧੀਆਂ, ਅਧੂਰੀਆਂ ਤੇ ਅਪੂਰਨ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ।
- ❖ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜਾਇਜ਼ ਜਾਂ

ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਉਲਾਰ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

- ❖ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਦੋਹਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਦਮਨ, ਭੈਅ, ਸੰਤਾਪ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਭੈਅ ਦੀ ਵੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।
- ❖ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜੇ ਔਰਤ ਦੀ ਮੱਕਾਰੀ ਤੇ ਚੁਸਤੀ-ਚਲਾਕੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਅਨੈਤਿਕ, ਅਮਾਨਵੀ ਤੇ ਗੈਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖੋਂ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੰਦਰਲਾ ਨਸਲਵਾਦ, ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝਿਆ ਮਨੁੱਖ, ਮਿਸ਼੍ਰਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਪਜੇ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦਮਨ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਲਏ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ

ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪਾਤਰ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਭ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰਵਾਸ, ਪਰਪਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚਪਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਤੇ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਵਾਂਗ ਪਰਵਾਸ ਅਧੀਨ ਜਿਉਂਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਮੁੱਲਗਤ ਸ਼ੋਸਣ ਅਤੇ ਦਮਨ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਭਰਪੂਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਅਜਿਹਾ ਨੁਕਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਪਾਖਰ (ਦੋ ਕਿਨਾਰੇ) ਨਾਲ ਵਲਾਇਤ ਜਾ ਕੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਦਰੀ (ਮੰਟੇ ਮਰ ਗਿਆ) ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਜਾਂ ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਿਮਨ ਵਰਗੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੇ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਨਾਲ ਉਪਜਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਆਤੰਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਰਾਹੀਂ ਯਥਾਰਥਕ ਪੱਧਰ ਤੇ

ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਣ, ਪਰਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਯੂਰਪ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਅਧੂਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ, ਨਾਕਾਮ ਪ੍ਰੀਤਾਂ, ਮਾਰੂ ਬੰਧਨਾਂ, ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਦੋਹਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਔਰਤ ਲੇਖਿਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜਾਇਜ਼ ਜਾਂ ਨਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਉਲਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਤੇ ਵਤਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਉਡ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਦੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਉ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਪਕੜ ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਭਿੰਨ ਹੈ।

- - - - -

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ (ਸੰਪ.), ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ, ਪੰਨਾ 78.
2. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਨਾ 216.
3. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ (ਸੰਪ.), ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ, ਪੰਨਾ 31.
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਪੰਨਾ 22.
5. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਕੁਆਰ ਗੰਦਲ, ਪੰਨਾ 51.
6. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੰਨਾ 92.
7. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਨਾ 21.
8. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਕ, ਪੰਨਾ 97.
9. ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਪੰਨਾ 111.
10. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਲਾਲ ਚੌਕ, ਪੰਨਾ 93.
11. ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਪੰਨਾ 108.
12. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪਾਠ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਪੰਨਾ 156.
13. ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਪੰਨਾ 10.
14. ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਕ, ਪੰਨਾ 39.
15. ਕੁਆਰ ਗੰਦਲ, ਪੰਨਾ 46.
16. ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੰਨਾ 69.
17. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 76.
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 120.
19. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 170.

20. ਕੁਆਰ ਰੀਦਲ, ਪੰਨਾ 103.
21. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਾ ਤੇ ਭੀੜ, ਪੰਨਾ 84.
22. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 38.
23. ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਕ, ਪੰਨਾ 36.
24. ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੰਨਾ 26.
25. ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਪੰਨੇ 57-58.
26. ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਕ, ਪੰਨਾ 77.
27. ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਾ ਤੇ ਪੀੜ, ਪੰਨਾ 18.
28. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ, ਪੰਨਾ 123
29. ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਭੈਅ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ 92.
30. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 90.
31. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 102.
32. ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਖਰਾ ਖੋਟ, ਪੰਨਾ 109.
33. ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਰੂਹ ਦਾ ਸਰਾਪ, ਪੰਨਾ 30.
34. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 165-166.
35. ਭੈਅ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ, ਪੰਨਾ 89.
36. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 89.
37. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਨਾ 105.
38. ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਗਊ ਹੱਤਿਆ, ਪੰਨਾ 102.
39. ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.),
ਪੰਨਾ 105.
40. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ, ਪੰਨਾ 76.
41. ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਮੰਟੋ ਮਰ ਗਿਆ, ਪੰਨਾ 11.
42. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 15.

43. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 23.
44. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 69.
45. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 26.
46. ਹਰਬਖਸ ਸਿੰਘ ਮਕਸੂਦਪੁਰੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਪੰਨਾ 67.
47. ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਪੰਨਾ .
48. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 107.
49. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 79.
50. ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਰੇਤ ਸਾਗਰ ਤੇ ਰਾਤ ਦਾ ਹੁਸਨ, ਪੰਨਾ 111.
51. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਮਰਦਾ ਸੱਚ, ਪੰਨਾ 6.
52. ਸ.ਪ. ਸਿੰਘ (ਸੰਪ.), ਖੋਜ ਦਰਪਣ (ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ 21), ਪੰਨਾ 5.
53. ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ (ਸੰਪ.), ਦੌੜ (ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ) “ਭੂਮਿਕਾ”, ਪੰਨਾ 11.
54. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਨਾ 133.
55. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਪੰਨੇ 15-16.
56. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 17.
57. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਡਰਿਆ ਮਨੁੱਖ, ਪੰਨਾ 9.
58. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 10.
59. ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਪੰਨਾ 47.
60. ਡਰਿਆ ਮਨੁੱਖ, ਪੰਨਾ 29.
61. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 30.
62. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 88.
63. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 129.

64. ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪ.), ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਨਾ 134.
65. ਮਰਦਾ ਸੱਚ, ਪੰਨਾ 43.
66. ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਪੰਨਾ 88.
67. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਲੂਣੀ ਮਹਿਕ, ਪੰਨਾ 61.
68. ਡਰਿਆ ਮਨੁੱਖ, ਪੰਨਾ 64.
69. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਪੰਨਾ 20.
70. ਲੂਣੀ ਮਹਿਕ, ਪੰਨਾ 53.
71. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 37.
72. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 39.
73. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 101.
74. ਮਰਦਾ ਸੱਚ, ਪੰਨਾ 43.
75. ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਪੰਨਾ 11.
76. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 93.
77. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 95.
78. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਾਇਆ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾ ਚਿੰਤਨ, ਪੰਨਾ 194.
79. ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਪੰਨਾ 189.
80. ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ, ਪੰਨਾ 170.
81. ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ, ਪੰਨਾ 270.
82. ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ, ਪੰਨਾ 237.
83. ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਪੰਨਾ 17.
84. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 22.
85. ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ, ਪੰਨਾ 282.
86. ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਪੰਨਾ 29.
87. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 37.

88. ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ, ਪੰਨਾ 15.
89. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 72.
90. ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਪੰਨਾ 77.
91. ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ, ਪੰਨਾ 104.
92. ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੀ, ਪੰਨਾ 145.
93. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 154.
94. ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 129-130.
95. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 130.
96. ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਨੂੰਹ, ਪੰਨਾ 247.
97. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 257.
98. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 33.
